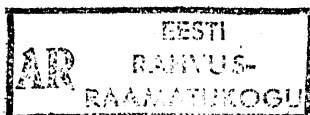

Spetsiaalne fond

EESTI KIRJANDUS

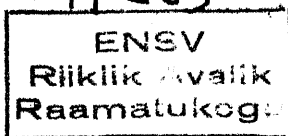
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

KUUESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1922

SP. 289

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1922

XVI AASTAKÄIK

№ 10—11

Eesti ilukirjanduse murdjoontest aastasaja vahetusel ¹⁾).

Meie ilukirjandusline loometegevus tunneb oma ajaloolises arenemises õieti kaht suurt ning põhjapanevat murdejärku, nii-öelda — kaht ärkamist.

Esimene murdejärk, mis on seotud Kreutzwaldi, Jannseni, Koidula, Jakobsoni kui tähtsamate esindajate nimedega, kasvas üles rahvuskultuurilisest liikumisest, mis läinud aastasaja kolmanda veerandi algul hoogu hakkas võtma ning seitsmekümnendate aastate algul oma tõusutipuni jõudis. See oli meie rahvusetunde esimene pidulik sirguajamine, mis sünnitas meie niinimetatud „ärkamisaja kirjanduse“, mis ka rahvusliku romantismivooluna tuntud. Tõepoolest, meie algupärase ilukirjanduse ajalugu algabki alles sellelt esimese ärkamise murdejärgult.

Meie teine „ärkamine“ kuulub käesoleva aastasaja lävele. Sellel hilisemal renessaansil pole veel kindlat üldnime, tema ajaloost on vaid üksikud teosed üksiku erivoolu fikseerimiseks, ja oleks ühekülgne ning ebatäppis seda murdejärku ta ristlainete haruldases mitmekesisuses ainult „Noor-Eesti“ liikumisse välja juhtida. Sesse murdejärku aastasaja vahetusel ulatuvad tagasi meie tänapäeva ilukirjanduse juured, ulatuvad tagasi kõigist hilisemaist usuvahetustist, isegi ilmasõjast ja revolutsioonist hoolimata: kõik oli siis juba idus olemas.

Selle meie teise renessaansi, aastasaja vahetusel tekkinud murdejärgu silmapaistvamaid karakterijooni jälgida ongi selle lühikese ülevaate katseline ülesanne.

Kui meie rahvusliku ärkamise järku tema kirjandusega võrrelda murdejärgu kirjandusliku läbilõiguga, siis

1) Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul 15. okt. 1922 peetud kõne.

üllatab meid mõlema liikumise nii põhjani erinev profiil. Meie esimene ärkamine näitab suurt koondumisprotsessi, meie teine renessaans on aga erinemisprotsessi tagajärg.

Muidugi oli ka meie rahvuslik ärkamine oma aja intelligentlik liikumine, mis mitte alati hulkadesse ei tunginud ning oma pidulikus meeolus kõiki ühiskonna-kihte ühevõrra kaasa ei kiskunud. Kuid liikumine ise oma ulatuvuse piirides oli oma aja kohta ainus ning sisemiselt tervik, ja seesugusena vajutab ta oma märgi ka ilukirjandusele, mis oli õieti tähtsaim osa sellest liikumisest, vähemalt selle rahvuspoliitilise liikumise armsam ja mõjuvam propaganda-abinõu.

Seda ühtlust ja ühtmeelt toonitades pole meie muidugi unustanud neid tülitemisi, riidusid ning avalikke kisklemisi, neid suuri ja väikesi sissisõdu, mis rahvusliku ärkamise mesinädalate järele üksikute rahvameeste vahel lahti puhkesid ja mitte alati isiklikku, vaid sagedasti ka põhimõttelist laadi kandsid.

Kuid meie tolle aja talurahvaliku tagapõhjaga seltskond oma erinevate poliitiliste orientatsioonidega oli ometi sedavõrt ühtlane, tal leidus nii palju ühiseid ja üldisi omavahelisi kokkupuute-punkte, et ajajärgu püsiv ja tervik stiil kaduma ei võinud minna. Et ideeliselt kogu mõttekäik rahvusprobleemi kui peatelje ümber keerles ja et see ühe rahva probleem oli, kes oma ühiskondlikus arenemistasmes veel võrdlemisi puhast „maarahva“ tüüpi esindas, siis on arusaadav, miks meie rahvusliku romantismi kirjandus nii kindel ja puhas on oma ilukirjanduse traditsioonides, miks ta oma sisulises tendentsis sama üldsihi poole liigub ning väljendusviisis nii vähe lahkuminevaid maitseid ilmutab.

Ja meile saab siis ka mõistetavaks, kui uue aastasaja algul noor kirjanikkude-põlv, end ärkamisaja kirjanduslikkudest traditsioonidest vabastama hakates, meie esimese renessaansi kangelastest ühtki „õiget“ ei leidnud. Meie kirjandusloo arhiive tuulutades ei leidnud „Noor-Eesti“ enesele ühtki eelkäijat ega esivanemat, peale sentimentaalse lamburluuletaja Kristijan Jaak Petersoni. Seda fakti konstateerides pole minu ülesanne midagi heaks kiita, veel vähem etteheiteid esitada, vaid teen ainult objektiivseid järeldusi. Ma järeldan, et meie rahvusliku ärkamise ja selle epigoonide kirjandus kandis nii ühtlast ja ümmargust nägu, et üks hilisem sugupõlv, kellele see kirjandus kord ebasümpaatlik oli, ei leidnud sellelt kuulsalt ajajärgult ainustki kirjanikku, kes sedavõrt oleks

eksinud oma aja maitsete ning traditsioonide vastu, et oma ajajärku üle elades või selles „ususalgajana“ eemale-tõugatuna oleks võinud uuele elule ärgates oma lapsi ja lapselapsi näha...

Mida tervikum ja ühtlasem on meie esimene ärkamine, seda närvilisem, laialivalguvam ja mitme ilmakaare poole sihtiv on meie kirjanduse teine renessaans. Kärsitud ristlained, mis aastasaja üleminekul meie kirjanduse kääri-val veepinnal tekivad, need on noore, algaja kultuuri-rahva differentseerumisprotsessi nurgavoodi-valud. Aastasaja lävele astudes olime kaotanud juba oma puht-talurahvalise tagaseina, meie kultuur hakkas linnastuma ehk — nagu seda pateetlikumalt nimetati — euroopastuma. See erinemisprotsess oli aastasaja murdeks juba nii kaugele jõudnud, et ta jõudude ümberpaigutamist nõudis, nimelt vastavat „vaimlist peale-ehitust“ uuele majanduslikule ja ühiskondlikule arenemisastmele.

Teisest küljest polnud see ühiskondlik erinemisprotsess veel mitte nii kaugele jõudnud, et mingi uus klass või kiht oleks suutnud oma vaimlise diktatuuri maksmata panna, kogu tolle aja kultuurile ja kirjandusele püsivat ja ainuvalitsevat stiili andes. See oli pigemini käärimise ja muhenemise ajajärk, kodusõdade ja päranduseprotsessidega, ja see mitmepeane ning paljupalgene ajavaim oma ristlevate huvidega võis ja tohtis väga tänulik ja vastu-võtlik olla nii paljudele ideedele ja maitsetele, millega Euroopa tavaliselt kõiki poolmetsikuid rahvaid nende esimesil küllatulekuil üle külvab. Need ristsed elasime üle aastasaja vahetusel.

Eksiarvamiste ärahoidmiseks peame kohe tähendama, et mingi hiina müür meid meie soodsa geograafilise seisukoha tõttu Euroopast ka varemini ei olnud lahutanud, meie kirjandus on juba oma esimestest sammudest peale liikunud Euroopa orientatsioonis. Kui näiteks jälgida proosakirjandust, siis näeme, kuis meil sentimentalismivoolu kestel tõlgete kaudu kodunevad saksa rahvakirjanduse ajaviitliku, õpetliku ja liigutava sisuga rüütli-, röövli- ja märtrijutud. Meie rahvusliku ärkamise jutukirjanikud tulid saksa talurahva-romaanide ja külajutu koolist, mis seal peale 1848. a. revolutsioonipäevi rahvakirjandusena õitsele läks ning 1870. aastaks, kus meie rahvusliku ärkamise mesinädalad algasid, juba kindlate maitsete ning traditsioonideni oli arenenud. Meie tolleaegsed läbikäimised Euroopaga kandsid laadi, nagu aeg ja olud seda tingisid. Meie teoorjusest tulnud talurahvas oma kõster- ja koolmeister-

kirjanikkudega ei puutunud niipalju kokku ilmakirjanduse intelligentlikumate kunstivooludega kui õpetliku ja ajavaitliku rahvakirjandusega, mis ka ainuke kirjandus võis olla alles lugema õppivale talurahvale. Meie haledusevoolu päevil ei tõlgitud mitte Goethe „Werther’it“ kui sentimentaalse romantismi klassikateost, vaid Goethe naisevenna Vulpiuse röövlilutte. Ja meie nõndanimetatud ärkamisaja romantikud ei seisnud ja ei võinud seista mingisuguses ühenduses saksa romantilise kooli kunstiprintsipiidega, kuna see kõrgema seisuse intelligentsikirjandus oli, vaid nemad tõlkisid ja jäljendasid saksa idealistliku sihi ja realistliku keskkonnaga külajutte, mis vastasid meie külaharva hariduslisele tasapinnale. Meie Euroopa oli tol ajal ühekülgne, me tundsimeteda pea ainult saksa rahvakirjanduse kunstiliselt sagedasti kahtlaste eeskujude järele, ning rahvaste liikimisevahendite puudulikkuse ning aeglase tempo tõttu jõudsid needki tutvused suurte hiljaksjäämistega.

Meie teise ärkamisaja kärsitu käärimise üheks põhjuseks on õieti asjaolu, et rahvusvaheline läbikäimine tehnika täienemise tõttu kiirema tempo võis võtta, mille tagajärjel Euroopa meile juba puht-tehnilistel põhjustel ajaliselt kui ka ruumiliselt märksa lähenes. Teiseks olid meil juba esialgsel kujul olemas kõik need uued, ühiskondlik-majanduslikus erinemisprotsessis tekkinud kihid, nagu seda kapitalistlikust linnastumisprotsessist läbi käinud Lääne-Euroopa klassikalisel eeskujul näitab, mille tõttu meie huvid selle Euroopa vastu ei võinud mitte enam jääda ainult külaharva laenuraamatukogude tasapinnale, vaid meie võisime Euroopat juba kogu tema vaimplises ulatuses ja mitmekesisuses ümber haarata katsuda. Selles seisiski nüüd selle moodsa aja hirmuäratav pööre, euroopaliku kultuuri uputusline sissetungimine Eestisse, et meie kultuuri-ilmaga mitte enam ta mineviku, vaid oleviku kaudu kontakti astusime, ja et see kontakti astumine sündis nüüd juba tervel väerinnal.

Kui meie käesoleva aastasaja lävel tahaksime oma ühiskonna „lademete“ profiili fotografeerida, siis võiksime kõnelda talupoja-klassist, linnakodanlusest ning palgatöölise-klassist ja intelligentsist, mis üldises linnastumisprotsessis oma külaharitlase-tüüpi hakkab kaotama. Need klassid polnud veel puhtamal kujul erinenud, kuid teatava piirini kandsid nad oma eritendentse. Talupoeglik oli rahvustunnet ta maakultuurilise päleusega uuele tõusule viia. Linnameheliikku iseloomu kandis sellele tungile

materialistlik - majanduslike argumendidega vastusõdiv kodanline käremeelsus. Ja vabrikutöeline sõbrustas sotsialismiga. Intelligent jagunes, vastavalt oma päritolule, kõiki kolme liini mööda.

Et kirjanduslooliselt seda murdejärku iseloomustada, on otstarbekohasem pidada kronoloogilist järjekorda. Siin võime näha, kuis umbkaudu 10 aasta jooksul, ütleme 1896. a. — 1906. a., rida vaimlisi voole kärsitus tempos üksteist taga ajab, üksteisest üle jookseb, et hiljemini, mitmeti muutudes ning oludele kohastudes, suurema või vähema eduga kõrvuti oma teekonda jätkata.

Kui ma seda, võib olla, natuke vägivaldselt kümne aasta piiridesse surutud murdejärku 1896. a. lugema olen hakanud, siis olen ma sellega märkida tahtnud Jaan Tõnissoni poliitilisse ellu ilmumist „Postimehe“ peatoimetajana. Tõnissoni isikus näib meie rahva elutunne end pärast suuri pettumusi ning norutamisi värske temperamendiga ning optimistlikus võitlushimus suure visaduse ja isegi teatava upsakusega sirgu ajada katsuvat. Tõnissoni ülesanne on, muidugi uutele ajaoludele kohastudes, uut rahvuslikku ärkamist esile kutsuda, kuid vanadel traditsioonidel. See peab veel kord üks talurahva ärkamine olema, maakultuuriliste põhijoontega ning idealistlik-ergutava külahva-kirjandusega. Ühe sõnaga, meie oleksime saanud oma esimeselt rahvuslikult ärkamiselt ühe uue, parandatud ning täiendatud trüki. See oli meie viimane rahvuspoliitiline koondamiskatse, mis alguses värske hooga edenes, kuid pea poliitilisel, kultuurilisel ja kirjanduslisel areenil uute tendentsidega kokku pidi pörkama ning oma mõjuvõimust kord-korralt ikka rohkem käest ära andma. Meie ühiskondlik differentseerumisprotsess arenes kiiresti ning „Postimehe“ traditsioonides kavatsetud vaimline pealeehitus ei suutnud laialivalguvaid huviseid enam oma rahvusliku maakultuuri katuse alla koguda.

Tõnissoni idealistlikule rahvusaate politikale astubki mõni aasta hiljemini vastu nõndanimetatud „majanduslik“ vool K. Päts'i „Teataja“ näol, mis hiljemini üldiseks Tallinna „käremeelsuseks“ kujuneb. Selle kodanlise radikalismi kõrval erinevad 1905. a. revolutsiooni päevadel juba sotsialistlikud kõrvalvoolud, otsekohe toetudes tööliste kihtide klassikasudele.

Sellele poliitilisele arenemisele ja erinemisele vastavad muidugi omakohased kultuuripaleused, mis omakord peegelduvad neile uutele vooludele sõbralikus ilukirjanduses. „Postimehe“ leeris tuntud „rahvuslike“ kirjanikkude

kõrval hakkab arenema teine liik kirjanikke, kes oma teostes ühiselulised vahekorrad esile tõstavad ning seltskonda ja maksvaid seltsielu traditsioone kibeda arvustuse alla võtavad. Kirjanduslooliselt jõuame neil andmetel meie realismi ja naturalismi juurde, mis aastasaja vahetusel meie ilukirjanduses lühikese eelõitsengu üle elas, et omakord üle trumpuda veel moodsamateest vooludest.

Meie ärkamisaja ilukirjandust nimetatakse küll romantiliseks vooluks, kuid tõepoolest puuduvad meie tolaegsel romantismil mitmed väga tähtsad romantilistele koolidele omased põhjooned. Mis eriti selle ajajärgu jutukirjandusse puutub, siis kuulsime juba, et siin jäljendati saksa külajutte, mis sisuliselt idealistlik-pedagoogilisi tendentse ilmutasid, kuid talupojalist ümbrust tõetruult püüdsid kirjeldada, väljenduses üldse realismile lähenedes.

Seda primitiivset ja naiivi realismitunnet võime jälgida ka oma ärkamisaja jutu- ja näitekirjanduses, millest üksi juba see fakt tunnistust annab, et võõraid teoseid sagedasti „kohalikkudesse oludesse“ ümber seati — s. o. reaalelule, ümbrusele lähemale.

Meie nõndanimetatud „rahvusliku kainenemise“ ajajärk, nagu juba sõna „kaine“ näitab, pole ka muud midagi kui unistuste pilvetagustelt alla astumine maa-mulla piirkonda, nii siis uus samm realismi poole.

See kainenemise tagajärjel sündinud pöördumine realismile pole sellel staadiumil muidugi veel teadlik ega tahtlik. Mitte kirjanik ei astu realiteedile lähemale, vaid tõsielu hakkab unistusilmas norutavat kirjanikku müksama. Ärkamisaja romantiline epigoon on realismiga kokku puutudes alles passiivne, kannataja pool, millega on ka seletatav ta ilnamurelik mask ning kaeblik, pisaraohter rinnatoon. Veel üks samm edasi ja see romantiline epigoon, kelle kainenemine küllalt kiiresti ei edene, saab enam arenenud kaasaeglaste silmis naeruväärseks. Siin juba jõuame Kitzbergi, Wilde ja Bornhöhe följetonistliku ja päevakajalise tegevuse juurde, mis oli selle aja kainenemise ja uue realistliku tunde kasvamise üheks lõbusakujuliseks tunnismärgiks.

Sest kujutelge enesele näiteks Bornhöhet, kuis ta oma ajalooliste romaanide romantiliselt heroismilt alla astub oleviku lamedale pinnale ning hakkab nägema neid väikesi päevainimesi nii, kuis nad on. See oli suurte sõnade ja väikeste tegude tasakaalust välja kukkunud ühiskond, keda tõsiselt idealiseerida, veel vähem prohvetipaatosega karistada maksis. Selle veidra keskpärasuse ise-

loomustamiseks jätkus pilkest, millega ta kirjutas oma raamatu „Tallinna narridest“, neist haigliku kujutusvõimega „romantikutest“, kellele ideed mingisuguses reaalses vahekorras ei seisa nende teostamise võimalustega, vaid kes usuvad, et „kividest otsekohe võib sealiha teha“, kui aga tarviline masin on üles leitud. Meie ei tarvitse „Tallinna narre“ tolleaegse seltskonna mõõdupuuks võtta, nagu meie karrikatuuri järele ei otsusta inimeste tõelise näo üle. Aga et endised romantikud, nagu Bornhöhe, romantismi ja idealismi üle nii kibedat nalja hakkasid heitma, oli ometi ajamärk.

Meie realismi ja naturalismi teadlikumat ajajärku juhatatakse sisse tavalikult Ed. Wilde ja Ernst Petersoni nimedega, võttes arvesse Wilde novelle 90-test aastatest algades ja Petersoni „Paiseid“, mis ilmusid otse uue aastasaja lävel.

Kuid selle „teadliku“ realismi ja naturalismiga on lugu ometi nii, et temaga ei käi kaasas mingi „uue kunsti“ teadlikku propagandat. Kokkupõrked „Postimehe“ ringkondade ja Ernst Petersoni kui meie „naturalisti“ vahel ei toonud esile mingisugust teoreetilist sulesõda vana ja uue kunsti vahel, vaid kokkupõrked sündisid ühiskondlikkude ideede, nii-öelda tendentsi pärast, mis need uuevaimulised teosed sisaldasid. Tol ajal ei olnud esteetilised teooriad kirjanduses veel mõõduandvad ja meie kriitika, niipalju kui seda oli, kandis publitsistilist laadi, sarnanedes selle poolest vene arvustuskooli traditsioonidega.

Meie realism on end alles hiljemini natuke põhjendama ja õigeks mõistma hakanud, nimelt „Noor-Eesti“ romantikute pealekäimisel, et end kaitsta. Kuid realismi teoreetilised põhjendamiskatsed, niipalju kui neid oli, on kadunud ühes lehepaberiga, kus nad päevahuvides trükiti. Meie realism pole tänapäevani sünnitanud ühtki kirjannikkude-rühma, kes oma tõekspidamisi ühise kilbiga kaitseks ja oma kooli eest süstemaatilist võitlust peaks. Kuna rühmad ikka uute voolude puhul tekivad, realism aga ammu enam „modern“ pole, siis hiljemini seda „voolu“ organiseerida pole vist enam tarviski olnud.

Silmapilgul huvitab meid ainult fakt, et naturalistlik tendents meie kirjandusse ei tulnud mitte teadliku agiteeriva kunstiteooriaga, nagu Prantsusmaal Zola naturalistliku kooli taga seisis suur teaduslik õpetus või nagu saksa nõndanimetatud „konsekventse naturalismi“ ümber tekkis ühtlasi teoreetiline revolutsioon kunstis. Meie realism ja naturalism tekkis tähelepandamata osalt juhuslikkudest

kokkupuudetest väljamaa sellelaadiliste teostega, osalt kodu-
sest tõe-armastuse kasvamisest, mis need kirjanikud viis
seltskonna-kriitikale.

Meil puuduvad lähemad uurimused võõraste mõjude
ulatuvusest meie vanemate realistide peale. Kuid kaudsed
faktid lubavad oletada, et see ilma väliste tõugete ning
eeskujudeta ei ole läinud. Wildel oli kerge följetonisti
kuulsus, kes sügavamaid ühiskondlikke probleeme ei olnud
käsitanud, kui ta 1890. a. Saksamaale sõidab ja mõne aja
Berliinis mööda saadab. Mis vool oli aga noore Wilde
Berliinis viibimisel saksa kirjanduses hookäigul?

Meie teame, et saksa kirjanduses on 80-tel aastatel
realismitunne järjest tõusmas. Seal on Max Kretzer
1881—1886 ilmutanud rea romaane, milledes ta juba rõhu-
tud klasside probleeme silmapiirile tõstab ning arenenud
sotsiaalset tunnet ilmutab. Vennaksed Hart'id on samal
ajal kõlistanud mõõka teoses „Kritische Waffengänge“ ja
Karl Bleibtreu on ilmutanud teose „Revolution der Lite-
ratur“. Meie teame, et Saksamaal naturalism langeb ühte
sotsiaalse liikumisega, et see uus kirjandus oli kaastundlik
rõhutatud kihtide vastu, et ta kodanlise seltskonna „paised“
esile kiskus ja ühiskondlikke vahekordi kritiseeris. Selle
uue realismi ja hilisema „järjekindla naturalismi“ teosed,
nagu nad on seotud Conrad Alberti, M. G. Conradi,
Arno Holzi ja Johannes Schläfi nimedega, — need
teosed on kõik ilmunud 1886.—1889. aasta kestel. Ja
1889. a. sügisel oli naturalism G. Hauptmanni draama
„Päikesetõusu eel“ kaudu ka saksa näitelaval tormilise
eduga võitnud.

Ei ole kuidagi mõeldav, et noor teadusehimuline eesti
kirjanik, naturalismi õitseaja tipul Berliinis elades, sellest
täiesti teadmata ja puutumata võis koju tagasi pöörduda.
Ühte peame nüüd küll tõsitama, et saksa naturalistide teo-
retiseerimishaigus Wildele küll pole külge hakanud: kodu-
maale tagasi tulles ei too ta meile esteetilisi teooriaid
kaasa, — kunstiteooriad näivad kolmekümne aasta eest
meie kirjanikkudele veel täiesti ülearused toreduseasjad
olevat. Kuid ometi on Wilde loometegevuses peale välja-
maa-elu muutusi märgata; ta uutest juttudes, nagu „Karikas
kihvti“ (1893) ja „Linda aktsiad“ (1894), ilmub juba teatav
huvi ühiskondlikkude jutuainete vastu. See uus tendents
tuleb aga iseäralise selgusega esile pikemas jutus „Kül-
male maale“, mis vormilt kindlat realistlikku joont peab,
tendentsilt aga seda sotsiaalset kaastundmust õhutab, mis
oli saksa naturalismi üks silmapaistvamaist joonist.

Wilde kaasvõitleja Ernst Peterson on kodune mees, temal väljamaaga kohapealseid kokkupuuteid ei ole. Võõrad mõjud, niipalju kui neid oli, pidid teda ta koduses ümbruses üles otsima. Peterson oli seminarist, kes hiljemini kooliõpetajana tegutses. Aastasaja vahetusel võis meie vene kooli õpetaja kõige kergemini kokku puutuda vene kirjandusega, kus juba kindlalt oli välja kujunenud realistlik tendents. Kas nüüd Saltõkov-štšedrini ühiskonda piitsutavad satiirid Petersoni „Paisete“ kirjutamiseks tõuget andsid või muu vene sotsiaalse tendentsiga ilmaparandusekirjandus, seda selgitab kord lähem uurimine. Kuid üldjoontes pole kaheldav, et Peterson kättesaadavast vene kirjandusest teatava piirini inspireeritud on, kuigi tema kodumaiste ainete juures pole tarvis kahelda.

Meie kriitiline realism aastasaja vahetusel oli sisuliselt vähem mingi kunstivool kui sotsiaalne liikumine, kirjanduslikus vormis juhitud jõukamate klasside ja nende kultuurpoliitika vastu. Realism oli seega selle käremeelsuse ilukirjandusline peegeldus, mis aastasaja vahetusel ühiskondliku rahulolematusega maad võttis, mille energiad 1905. a. välistel tõugetel — mitmel kujul ja mitmesugusel temperamendil plahvatasid ning mis peale revolutsiooni, olgu kodanlise radikalismi või jälle sotsialistliku töolisteliikumisena, jäädavasse opositsiooni jäid neile rahvusromantilistele ideaalidele, mis „Postimehe“ ümber sigisid ning oma eluõiguse eest edasi võitlesid.

Meie realism, mis läinud aastasaja viimasel kümnel hoogu hakkas võtma ning uue aastasaja lävel mingile eelõitsengule jõudis, ei suutnud mitte kindlamaile traditsioonidele välja võidelda. Siin nimetame selle näituse kaht peapõhjust. Ühest küljest langes sellele voolule otsa 1905. a. revolutsioon oma romantilise ilutulestuga, mille ülespuhitud paatos realistlikule metoodile sisemiselt võõras ning ebakunstilise stiilidesegu sünnitas. Teisest küljest tekkis aga uue sugupõlve kantuna „Noor-Eesti“ liikumine, mis oli realismile — vähemalt ta tolleaegsel kujul — vaenuline ja mis suurema osa nooremaid jõude enesega kaasa viis, nii et realismile küllalt loomulikkude juurdekasvu ei saanud. Ka kaotas Petersoni aegne realism pea oma esimese nooruse-käremeelsuse, millest noorem põlv, uusi kirjanduse-revolutsioone tehes, üle pakkus.

Nii oleksime siis „Noor-Eesti“ liikumiseni jõudnud, mis aastasaja vahetusel tekkinud vaimlises ärkamises ja murdejärgus sünnitab kolmanda ja viimase astme. „Noor-Eesti“ liikumise kohta on meil signinud juba rikkalik kir-

jandus, selle kolmanda murdeastme lähem jälgimine ei mahu käesoleva ülevaate raamidesse. Ainult üldpildi lõpuleviimiseks ja süstematiseerimiseks olgu mõned põhijoonelised märkused.

„Noor-Eesti“ kasvas välja oma aja kooli-noorsoo liikumisest, ja see alles roheline sugupõlv ei võinud end muidugi ise sünnitada ega oma esimestel sammudel uusi koeniite lüüa meie tolleaegse murdejärgu pinguletõmmatud lõimedesse. „Noor-Eesti“ sugupõlve häll kiigub selle rahvusliku renessaansi lainetel, mis Tõnissoni „Postimehe“ ümber aastasaja lõpul voogasid ja ka kooli-noorsoo rahvaelu huvidest osavõtule äratasid. Rahvuslikust idealismist kantud on see sugupõlv oma „õpiaastatel“, on „kirjanduse-sõprade“ ajajärgus vene kooli kiuste patriotiline, kes unistab suurtest isamaalistest tegudest Koidula ja noore Aho paatosega. See on ajajärk, kus Hans Pöögelmann tõlgib Ungari rahvushümne ning oma algupärasest „Noorusehümnis“ hüüab: „Ja ohverdagem isamaale rammu ning jõudu, armu eluteel!“ See nooruse idealism ei sobi avalikus elus juba esile kippuvate materialistlikkude tendentsidega, ta harrastab ka kirjanduses idealistlikku luulet ja ei sympatiseeri naturalismiga ning Ernst Petersoniga. „Noor-Eesti“ esimese albumi ilmumisel hakkab see isamaaline meekeolu ainult spetsialiseeruma intelligentliku liikumisena, mille „euroopaliseks“ saamise tung meie linnaharitlase loomulik vajadus on, rahvakirjanduse ja primitiivse külajutu nõiutud ringist kõrgemate kunstisalvede juurde pääseda.

„Noor-Eesti“ tormi ja tungi ajajärk langeb ühte 1905. a. revolutsioonidega. Nende „võitluspäevade“ esimesel ajajärgul mängib esimest viulit vene sotsialism, teisel poolel on ülekaalus Lääne pateetiline individualism. Siin on linnad „rahvuslastega“ kärjstatud, seistakse, nagu teada, „Postimehest“ pahemal pool. Sotsialismi ajajärk lähendab noori käremeelsuse-tiivaga, individualism hiljemini sünnitab lõhe „Noor-Eesti“ ja „Ääsitule“ meeste vahel. Nii näeme, et noorem põlv aastasaja vahetusel kõik endised murded läbi teeb, enne kui ta uue murde toomiseks küps on. Selle arenemise jaamad on: patriotism, sotsialism, individualism. Ehk kui mõistete asemel pildistiili tarvitada, siis: Tõnisson, Marx ja Nietzsche. Meie noorema sugupõlve võimaline kriis oli just selle poolest valus, nagu seda ka Suits „Sihtides ja vaadetes“ tõendab, et need kolm ebajumalat — Tõnisson, Marx ja Nietzsche — pea ühel ja samal ajal oma okupatsiooniga tulid ning et nende kolme härra jaoks mingisugust lepitavat vormelit ei leidunud.

Mis Nietzsche puutub, siis on ta mõju aastasaja algul noorema põlve peale suur ning väga mitmekülgne ja ei piirdu ainult „Noor-Eesti“ rühmaga. Ka realistidel on temaga heitlemist, näiteks noorel Mait Metsanurgal. Vahe seisab siin selles, et kuna realistide liinil Nietzsche rohkem oma filosoofia eetilise sisuga meeli erutab, areneb individualism „Noor-Eesti“ rühmas peaaesjalikult esteetiliselt joont mööda. Seepärast andub ka „Noor-Eesti“, oma tormija tungipäevadest väsinuna ja Nietzsche temperamendi kaotades, esteetilisele maitsmiskultuurile ning sünnitab meie kirjanduses ühe „galandi ajajärgu“ — Eesti „rokoko“.

Murre, mis „Noor-Eesti“ uue aastasaja lävel meie kirjandusse tõi, oli esijoonel kirjanduskriitiline. Ta näitas, et kirjandus mitte ainult rahvusliste ja ühiseluliste ideede kihutusabinõu ei ole, vaid et kirjandus ka kunst on, mis, nagu kõik teisedki kunstid, teatavaile esteetilistele nõudeile peab vastama.

Vooluliselt tõi „Noor-Eesti“ romantilise tendentsi meie kirjandusse, nimelt Lääne uusromantismi eeskujudel, mille individualistlik-esteetiliselt vaimul polnud midagi ühist meie vanaromantikute rahvakirjanduse pedagoogilistele tendentsidega.

„Noor-Eesti“ loomujoon oli tundeluuleline. Ta viis meie lüürika ja luulelise proosa õitsele. Kuid eepilist ja dramaatilist kirjandust ei ole see liikumine palju puutunud. Neid alasid on kannud peaaesjalikult aastasaja vahetusel tekkinud murdejärgu esimese ja teise astme kirjanikud ühes nooremate järgijatega.

Meie romaani ja draama seisukohalt peab kahetsema, et „Noor-Eesti“ organiseeritud romantism meie realismi hoogsamat arenemist liiga vara halvatas, enne kui see kindlamate traditsioonideni oleks jõudnud välja areneda. „Noor-Eesti“ kiskus noorema sugupõlve anded liiga ühekülgsest lüürilisse romantikasse, mille tõttu meie realistid liiga kaua vähenõudliku külajutu tasapinnale püsima jäid, värsket verd juurde saamata. Naturalismi ja realismi teene Euroopas on eepika, romaani õitseleviimine. Maad, kus naturalismi valitsus lühike oli, kaebavad oma jutustava kirjanduse nõrkuse üle. Meie naturalismi hoo-aeg aastasaja vahetusel kestis ainult mõningad aastad ning ujutati uusromantilisest voolust pea üle.

Kõike kokku võttes võiks ütelda, et meie ilukirjanduse hilisem kujunemine ning ta tänapäevane koguilmne on nende vaimliste murrangute tagajärg, mis meid üle aastasaja läve kandsid. Selle kääriva ja mitmes-sihis pra-

guneva murdejärguga algab meie uuema kirjanduse ajalugu. Ja iga aste selles murdumises, nagu me neid silmitsesime, on mõjutanud meie kirjanduse hilisemat kujunemist ja need murded heidavad mitmekülgsed varje tänapäeva kirjandusse.

Hugo Raudsepp.

Linnud rahvasuus.

2

4. Sinisiibu tsirk.

Setu lauludes (I, 25) esineb sinisiibu tsirk, kellest rahvasuu muidu midagi ei pajata. See sinisiibu tsirk tuleb üht tütarlast trööstima. Tütarlapse ema on hiljuti surnud, surma eel aga tütrele ütelnud, et ta kauaks ei sure, vaid et ta ainult läheb maranaid otsima. Tütar ootab ema tagasitulekut asjata ja nutab oodates vaka pisaraid täis. Seda nähes sinisiibu tsirk nutu põhjust küsima. Tütar seletab. Lind vastab:

Ole-ei mamma maranah,
Ime iks sull pühi Toone morro,
Laabe lasta Manalaisil,
Egä iks enämb Toonist kodo tule-ei,
Egä iks kalmult kodo kaalu-ui.

Tütar küsib edasi, mis siis temast väetist saab. Lind vastab, et küll Jumal vaest last juhatab.

Wiedemann nimetab seda lindu Toonela sõnumitoojaks ja ütleb tal kollased jalad olevat (Aus d. inn. u. ä. Leben, l. 452).

5. Hüüp.

Veelind hüüp, keda beipsipoolne rahvas „hüüplik“, võhandupoolsed elanikud „hüüpriks“ nimetavad, on mõnes kohas, nagu Hiiumaal, müütiliseks linnuks moonunud. Teda peetakse vähem linnuks kui iseäralikuks veevaimuks. Sääraseks müütiliseks olevuseks on rahvaluule ta sellepärast teinud, et ta veel vähem kui rääk ennast inimestele näitab. Küll kuuldakse ta häält soost, järvest, pilliroost, aga koguni harva õnnestub kellelgi teda näha saada, seda enam, et ta harva esineb ja enamasti õõseti häälitseb. Ka hommikuti teeb ta vahel häält, aga ei lase kedagi enese ligi. Hääel on madal ning läbilõikav ja kestab õõse ehk koiduajal penikoorma maa taha, tuletab ammuvat härja ehk mõrgavat pulli meelde.

Hiidlaste teadete järele ütelnud hüüp korra: „Oleks mu nina kõrkjajuurika küljest lahti, ma põrutaksin seitsme penikoorma takka varsa ära!“ Mõnes kohas Hiius arvatakse hüüp oina peaga veekarva ehk hall, ussisarnane, tõrre jämedune elukas olevat, ja niisugusena tegevat ta praginasarnast häält.

Nägemata looma kohutava hääle tõttu on ta igatahes mõnes kohas vaimliseks olevuseks tõusnud. Häält tehes pistab hüüp noka tavalisest soomuda ehk järve vee sisse ja pritsib siis, õhku nokast välja pigistades, vett või muda kaugele.

Hiius ustakse järve vaimu hüüpi ja teatakse paarist Hiiu järvest kui ta asukohast kõnelda. Vaimuks hakates saab hüüp näki sarnaseks, muudab niisama kui see kuju. Pea esineb ta hobusena, pea härjana, pea asjana, pea isegi inimesena, kuna hiidlased teda tavalisest linnuna ei lase ilmuda. Inimesena esinedes püüab ta õigeid inimesi tihti eksiteele saata, nende silmi moondades, et nad ei märka, kuhu eksitaja neid viib.

Igatahes arvatakse mitmel pool, et raske on hüübi kahjutegemise vastu võidelda ta moondamiste pärast. Hüübi nägija ei tea alguses aimatagi, et nähtav loom ehk inimene hüüp võiks olla. Alles märkamise järele on liiga hilja ennast kahju eest hoida.

Ristimärgi tegemine kaotab sagedasti silmamoondamise. Tõsiduse esileastumisel arvab eksitav hüüp kõige paremaks hävida.

Senikui hüüp valekujul ennast inimesele näitab, püüab ta sellele enamasti kurja ja kahju teha. Mõnigi kord hüütakse hüüpi ta pahade tegude pärast tondikski.

Hiidlaste seas leidub ometi mehi, kes oskavad hüübi kavatsusi kahjutuks teha. Iseäralikkude sõnadega manatakse hüüpi või kihutatakse teda hõbekuuliga põgenema. Kuna hõbekuul muidu kurjade vaimude eluküünla lõpetab, ei näi ta hüübile iseäralikku viga tegevat. Hüüp põgeneb küll hõbekuuli eest, aga võtab mujal selle eest pea aset. Hiidlased näitavad Kodesta soos „tondikivi“, mille otsas hüüp pärast endisest asukohast välja ajamist mõne aja viibinud. Isegi kuuse otsas asunud seesugune hüüp mõne aja tavaliseks ja kõige armsamaks asukohaks jääb hüübile ikka järv, nagu veelinnust muud ei või oodatagi.

Kõigiti on veelind hüüp muude lindude hulgast enesele kõige kardetavama omaduse omandanud, nagu siurugi enese müütiliseks olevuseks moondanud, ometi niisuguseks olevuseks, kelle hääl kuulajatele tihti hirmuvärinad peale ajab.

6. Lapi kull.

Mõnikord teab vana rahvas põhjakotkast kõnelda, aga kaugemale nimest ulatuvad vaevalt teated, olgu siis, et tõsitatakse, see kotkas olnud vägev lind; aga ta esinemise kohta vaikib tavaliselt rahvasuu. Enam teateid on teisest põhjamaa linnust — Lapi kullist säilinud. Nagu põhjakotkas, langeb Lapi kullgi müütiliste lindude hulka. Haruldasema väite järele on Lapi kull tõsine põhjamaa lind, Lapist pärit, üldisema väite järele aga Lapi nõid, kes Eesti tulles enese alati kulliks moondata ja Eestis kogu aja kulli näoi viibib. Eesti tuleb ta alati saaki saama, nimelt linda siit Lapimaale kaasa viima, kus neid vähe leida. Tavaliselt esineb ta valges sule-ehtes, mõnikord punase harjaga, just nagu kukk, sagedasti tedreparve keskel. Üldse käib ta püüd selle peale, et tedreparve enese ümber koguda. Enamasti lendab ta talve lõpul Lapimaalt meie maale, kas veebruaris või märtsis, ja hakkab siis tetri koguma. Viimaseid suggereerib ta, nagu boa väikesi loomi; tedred ei pääse ta juurest enam kuhugi, vaid viibivad alati ta juures, nagu pojad kana juures. Kui küllalt tetri koos, lendab kull Lapimaale tagasi, kogu tedreparv temaga.

Niisama vähe kui tavaline püssikuul vanapaganale või haldjale viga teeb, teeb ta seda ka Lapi kullile. Palju enam avaldab Lapi kull niisugust maagilist väge, et temast iga kuul nagu terasseinast tagasi pörkab. Ei pörka ainult tagasi, vaid tabab ambujat ennast ja tapab ambuja, kuna Lapi kull ise täiesti veata jääb. Tuntakse isegi juhtumisi, mil kuul silmapilk oma ambujat ei taba, vaid alles hiljemini. Muhulased tunnevad järgmise juhtumise: Noor kütt jutustab isale katsest, Lapi kulli ambuda. Isa käsib poja silmapilk ahju pugeda. Poeg poeb. Isa paneb veetobri ahju suu ette ja riputab tobri kohale kõrendile poja riideid. Vaevalt oli isa nii kaugel, kui lahtisest uksest kuul vihisedes tupp tungib, poja riideid tabab ja sealt vette kukub. Ahju peitu pugemine päästis noore küti Lapi kulli pihta sihitud kuuli küüsis; see kuul oleks muidu küti tingimata tapnud (Osiliana, l. 42). Hõbekuul ometi võtab Lapi kulli elu. Korra ammub kütt püssist hõbesõrmuse Lapi kulli pihta. Kull kaob, puu otsast langeb kulli asemel lasu nartsakaid maha.

Oma maa kull on laisk, ei viitsi pesa ehitada, vaid muneb munad sambla peale.

Kulli peletatakse minema järgmise manamisega:

Kull, kull, kana varas,
Üle aia ute varas,
Meie mamma niidi varas.

Iga kulli järele lendab alati väike lind. Ei leia kull kolmel päeval saaki, sööb ta selle linnu ära; enne kolme päeva ei ole tal õigust seda lindu puutada.

Kull sööb kana, kui kirvest õlal kantakse. Kull murrab linnu, kelle külge inimese käed puutunud. Kull püüab kanu kinni, kui tapetud kana jalgu ei visata katu-sele (Tarvastu).

7. Kukk.

Tähtsuse poolest esimesel kohal lindude seas seisab kukk, kelle hari juba nagu kuninga krooni meelde tuletab. Kui kukk ka kuningana linnuriigis ei valitse, vaid ainult kanade keskel, avaldab ta omalt kohalt ometi kuninglikku väge, vähemalt kardetakse teda nagu kuningat. Kuke ette peavad kõik vaimud, isegi vanapagan kummardama.

Nimelt kardab vanapagan kukke kurjasti. Katsugu ta nii suuri ettevõtteid korda saata, kui iganes tahab, ikka tuleb kukk oma lauluga vahele; vanapagana ettevõtte kohe nurjas. Vahel ehitab vanapagan silda, vahel linna, vahel teeb muud tööd, — seal astub kukk esile ja ilma aega viitmata peab vanapagan kannad välkuma panema. Siin ja seal näidatakse mõnda vanapagana alustatud pooleli-jäänud tööd, mille poolelijäämise süü ainult kuke kaela langeb. Niipea kui kuke laul kõrvu kostab, ei saa vana-pagan enam muud kui peab põgenema, nii tuline ja häda-line kui asi ka ees olgu.

Kukk saab mõnelegi inimesele hädaohust ärapäästjaks. Vanapagan kipub inimest õnneks võtma; üks silmapilk veel — ja inimene satuks vanapagana küüsi; aga seal kõlab kuke laul ja vanapagan põgeneb nii mis tuhk ja tolm taga. Mõni nupumees, kel kardetav tükk ees ehk kel kokkupuutumine vanapaganaga ette teada, võtab enesele kuke kilbiks kaasa. Tormab vanapagan kallale, siis hoiab inimese kuke enese ees, — ja varsti rauged vana-pagana vägi. Iga kord ei lase vanapagan ennast ometi kukest eemale tõrjuda. Ei aita enam muu asi, siis katsutakse kukk kunstlikult laulma panna ja — nüüd on võit käes.

Lühidalt: võtku vanapagan ette, mida iganes võtab, kuke laul paneb ta igal ajal põgenema.

Otse niisamasuguseks muutub lugu ka kõigi nendega, kes kuidagi viisi vanapaganaga ühenduses seisavad ehk kuidagi viisi kurjade liiki langevad. Tondist päästab kukk inimese lahti, kodukäija kihutab kukk sedamaid oma teed. Mis-sugust nime pahad vaimud ka kandku, kukke kardavad kõik nagu tuld. Kukk näeb ülepea inimestele nägemata vaimusid.

Ühe Võnnu vanajutu järele laulab kukk korra koguni hulgakaupa vanapaganaid surnuks. Minu arvates tuleb seda ütlust ainult nii mõista, et vanapaganad kuke laulu tõttu nii kiiresti põgenesid, et nad endid surnuks jooksid. Muidu võiks sest vaevalt aru saada, kuidas kuke laul vanapaganaid tappis. Sest tavalisest ei tee kuke laul vanapaganale mingisugust häda, kuid moondab ennast pimedusevürstile ometi nagu suurtükikuuliks, mille eest võimalikult kaugele tarvis põgeneda.

Kalevipoeg kõneleb mõnda korda kukest, aga kuke suurt tähtsust ei astu meile silma. Tavalisest räägib Kalevipoeg „Looja kukest“. Korra (XVII, 845—847) öeldakse:

Juba laulsid Looja kuked,
Laulsid Uku ukse pealta,
Vanaisa väravalta.

Nende sõnadega tahaks Kreutzwald kukele taevasse aseme anda. Sest ei saa küllalt, et kukk Uku oma lind on, vaid see oma lind peab peremehe juures asumagi. Tõesti kuulukse rahva seas arvamist, et Loojal oma kukk olnud. See kukk hakanud kõige esmalt laulma, siis kõik maa-pealsed kuked tagajärele.

Esivanemate arvamise järele võisid kurjad vaimud ainult ööse oma tegevusel käia, päeva tulemisega lõppes kurjade vaimude vägi ja võimus. Kukk jälle on päeva kuulutaja. Kuke esimene laul kuulutab päeva tulemist. Seda ettekuulutamist ei unusta kukk iialgi ära. Kui esimest kuke laulu kuuldes rist ette lüüakse ja öeldakse: „Isa Pojuke, Püha Vaimuke“, ei ole äraeksimist karta.

Kuke laulu kuuldes teadsid kurjad vaimud alati, et nende tegevus seks korraks maa peal on lõppenud ja neil silmapilk tarvis on oma riiki tagasi minna. Tähendab ju ometi esimene kuke laul: taganege, kurjad vaimud! Teine: rahvas, üles! Kolmas: tööle ja teele! Mõnikord juhtub, et kuri ennast esimesest ega teisest kuke laulust eksitada ei lase, vaid maa peal veel oma asju edasi talitab. Kui aga kukk kolmat korda häält tõstab, siis ei aita vanapaganal enam muu kui kandadele valu anda. Kolmas kuke laul kuulutab ju, et päikese tõus üsna lähedale jõudnud ja õõ valitsus täiesti otsa saamas.

Nii väga kui vanapagan muidu ka kukke kardab, nii ütlemata rõõmustab ta ühel juhtumisel ometi kuke üle, sellega kokku puutudes. Säärast rõõmu valmistab inimene vanapaganale, kui ta viimasele eluta kuke, ütlen veel selgemiini, tapetud kuke viib. Meie rahva rahaaugu-jutud teavad

mitmest sajast varandusest kõnelda, mis vanal ajal „muru hõlma, mulla rüppe peidetud“. Suurem jagu neist magab seal praegu veel rahulikku und. Enamasti kõigil raha-aukudel arvab rahvas ometi vanapagana vahti pidavat.

Siiski jutustavad mitmed vanad jutud, et mõnel mehel korda läinud mulla alt vanapagana hoiu alt suurt saaki päevavalgele tuua. Kuidas see sündis? Nupumees leidis nõu, ta läks musta kukega raha-augule ja ohverdas kuke vanapaganale. Musta kuke verd nähes muutus vanapagana meel heldeks ja ta andis kohe oma varanduse käest. Miks ei pidanud vanapagan rõõmustamagi, kui selle, kes teda muidu hirmutanud, nüüd veriselt, ilma eluta nägi olevat. Üks vanapagana vaenlane oli kadunud. Selle hea meele pärast ei hoolinud vanapagan enam seni valvatud varandusest; rõõmuga jättis ta varanduse sellele, kes teda vihatud vaenlasest päästnud. Mõni tegi vanapaganale koguni veel seda rõõmu, et talle raha-augul seitse musta kukke korraga ohverdas. Meelde õlgu veel tuletatud, et Kalevipojagi „muru hõlma, mulla alla maetud varanduse“ kättesaamiseks musta kuke ohverdamist tarvis läheb (võrdle XX, 86—106).

Vist germaanlaste mõjul näikse Kreutzwald „Kalevipojas“ kukele põrguski aseme andvat. Tüli tõusmise ajal põrgus sarvikuga:

Kukke laulis kaugeelta,
Koerte haukumise kärin
Kostis Kalevile kõrva,
Kui ta astus alt maailma
Tundemata teede rada (XVIII, 378—382).

Kuke asumine põrgus sõdib muile rahvaluule teatele vastu.

Seitsme-aastane kukk muneb muna, aga sellest munast sünnib mingisugune kuri loom.

Kukk oli juba mitmel vanal rahval valgusesümbol, perslastel valgusejumala, slaavlastel Svanteviti lind; seega arvati tal jumalik vägi olevat. Paganuse kukega ühines hiljemini kristlik kirik ja määras ta valve sümboliks kiriku torni otsa, kus tal meie maal praegu alles au on olla.

Eestis oli kukk vanasti rahval öösine tunnikell. Ta laulukordade järele arvati aega, tõusti üles, mindi tööle.

Muidu esineb kukk veel ettekuulutajana. Kui kukk keskpäeva ajal kõrgesse lendab ja laulab, muutub ilm. Kui kukk laulab inimese otsa vahtides, tuleb inimesel pahandus. Kui kukk õhtul mitmel puhul kireb, siis varastatakse niipalju verstade taga hobust või tapetakse inimest. Kui kukk pennil kuristab, on vanapagan lähedal viibimas;

Tartumaal öeldakse: surm on seal lähedal hulkumas. Kui kukk aia peal kireb, tuleb kuivi ilmu; kireb ta maas, läheb vihmale. Laulab kukk magama minnes, tuleb teisi ilmu (Juuru).

Kui kukk 3 nädalat enne jõulu laulab õhtu poole ööd, öeldakse, et „peab jõulurahu sisse võtma“. Laulab kukk uue aasta päevadel õhtu poole ööd, juhatab ta lauluga ära-eksinud inimesi õigele teele (Risti).

Laulab kukk õhtust ööd, minna varas mööda; pere-mees pidada siis valvama. Laulab kukk õhtul, muutub ilm teisel päeval; aga öeldakse ka: inimesetapja läheb külast läbi. Liputab kukk saba, tuleb meesterahvas küla-line. Antakse kukele uue aasta päeval viina, laulab ta hästi. Läheb kukk hommikul õrrele, tuleb sadu.

Kuulevad kaks isikut ööse kuke laulu, ei tohi ütelda: kukk laulab! sest siis on kurjategijal hea kurja teha, ilma et keegi kuuleb (Viljandi).

Kukk laulab: Tõuske reहेle,
Kirikhärra minai tää;
Kari lööb ütel hää,
Tapa taat är.
Tõistre Peet alla,
Tirka Reetaa! (Tarvastu).

8. Kana.

Üldine majalind kana ei anna enesest nii palju jutuainet kui ta paarimees kukk. Et aga kana rahva seas heas lugupidamises seisab, tähendab seegi, et rahvas neiu-le „kodukana“ on nimeks annud. Kana munenud muiste ainult kaks kärnakirja muna, kui aga mehike kana selle-pärast laitnud, annud Jumal kanale palju ilusaid valgeid mune. — Äparduste kõrvaldamiseks aetakse kanapoegi läbi rattarummu. Teisal arvatakse, et läbi rummu ajamine neid kulli eest ikka veel ei kaitse. Sellepärast põletatakse kana pesa, pannakse kanapojad pesa juurde ja lastakse neid seal sarja all suitsus olla. Nii viisi suitsetatud kana-poegade kallale ei kipu kull. Kull kutsutakse aga kanade kallale, kui vana pastel aknast välja visatakse. — Heaks kaitseks kanapoegadele kiidetakse ka nende „ristimist“ rongamuna valgega. Kanad hakkavad kõige paremini siis munema, kui nad pärast karja kojutulekut on munema pandud. Ei taha noor kana ometi munema hakata, aetakse ta kukega üheskoos läbi leskmehe pükste. Kana laulmine kuulutab majas kellegi surma ette. Halb tähendus arvatakse ka kogemata väikese kanamuna leidmisel olevat, niisama

ka, kui kana kõrsi kannab. — Öeldakse: Lähed püüd püüdma, kaotad kanagi käest.

Kui kana riidega lööd, hakkab ta nahkmune munema; niisugusel korral tuleb odrateri ja seaverd tuhaks põletada ja seda tuhka tangudesse panna (Põltsamaa). — Kui kukk kana peksab, hõõrutagu leivatükiga kuke lõttisid ja antagu leivatükk kanale; siis ei peksa kukk enam. — Kui kana laulab, tuleb ta pea ukse vahel otsast ära pigistada, muidu on majal õnnetust karta. — Kui kana kõristab, näeb ta ligidal kurja vaimu. — Kelle kana laulab, see sureb. — Söüb kana muna, siis hakkab ta nahkmune munema; niisugusel puhul põletatakse vana tald ja antakse kanale süüa (Haljala). Pesas ei tohi hauduva kana mune käega katsuda: munad muutuvad mädamunadeks. — Kui kanad nurka poevad, muutub ilm külmaks; kui nad aga ukse ette kogunevad, läheb ilm talvel sulale; niisama, kui nad endid talvel nakitsevad (Juuru). — Kui kana jalga sirutab, saab surmasõnumeid naiste poolt, niisama ka, kui kanal õlekõrs järele jookseb (Võru). Jooksevad kanad tiibu raputades, tõuseb tuult. Siblivad nad mulda üles ehk sulgi, tuleb vihma. — Liputab kana saba, tuleb naiskülaline.

Kui kana kuke moodi teisi kanu kabistab, läheb ta varsti rasva ega mune enam.

Antakse kanadele nõgesemarju süüa, siis munevad nad ilma kuketa; antakse kanadele pööripäeval korvivõru seest süüa, siis munevad nad kõik ühte pesasse. Uue aasta hommikul lastakse kanu põrandale rõngasse pandud köie seest tangu süüa, siis munevad nad niisama kõik ühte pesasse. — Hästi munevad kanad, kui neid kolm korda läbi ahju kireaugu aetakse (Sõrve).

Madisepäeval antakse kanadele võti kätte, see tähendab, perenaine ei anna kanadele enam süüa, vaid nad peavad seda ise otsima.

Peata kana jääb tuulispasast maha, kui tuulispasast öeldakse: Võta niipalju kui Jumal sulle annab (Sõrve).

Kollaste jalgadega kanu ei tohi söögiastja juurde lasta: sööja saab kollatõbe (Tarvastu). Lendab kana leivastjale, lähevad leivad rikki (Ambla).

Kana tapetakse matusel hobuse jalgade ees, siis saab hing surmamerest paremini üle (Rõuge). Satub kana verd inimeste radadele, tekivad tiirud jalgadesse (Tarvastu).

9. Hani.

Hanede munemine edeneb, kui kiriku ukse alt kivikesi tuuakse ja hane pesasse pannakse. Ei haudu hani poegi välja, võetakse 3 põhjapoolse ukse alt puru ja suitsetatakse seda põletades hanesid.

Et hanepojad hästi kasvaksid, pannakse hane pesasse enne jüripäeva leitud rauatükk. Enne rohu peale ajamist lastakse noori hanepoegi läbi rattarummu pugeda. Hanepoegi „ristitakse“ rongamuna valgega; siis ei tee muud loomad neile kahju. Ehk pannakse hanepoegi sõela sisse ja suitsetatakse pühkmetega; siis ei tee paha silm ega varesed neile viga. Kui hanesid põhjatuule puhul tapeetakse, ei edene teised haned enam, seletab Holzmayer (Osiliana lk. 110).

Kui hani talvel ühel jalal seisab, tuleb külma; niisama, kui kivi otsas istub (Viljandi).

Kui haned lombis tiibu loputavad, tuleb vihma (Põlva).

Kui metshaned kevadel põhja poole lendavad, tuleb lund; kui lõuna poole, viivad lume ära.

10. Kalkun.

Kalkuni punase pea kohta annab rahvasuu järgmise seletuse: Pakase päevil käinud kalkun ja hani teed; neil hakanud külm. Nad läinud kõrtsi endid soojutama. Hani küsinud viina, kalkun aga nõudnud seda võlgu. Sellest vihastunud kõrtsmik ja lõõnud kalkunile haluga pähe. Sellest ajast peale on kulul pea verine ja verine tomp lõua all.

Petab kalkun ära, tuleb tulekahju.

11. Vou.

Vou sulge ei tohi piibli vahele panna: see on patt. Vou on liiga uhke lind; piibel ei salli uhkust (Ambla).

12. Tuvi.

Tuvi on tütarlapsest tekkinud. Korra eksinud vaga tütarlaps metsa ära. Viimaks tulnud ingel ta juurde ja annud talle sulise kuue. Selle varal lennanud tütarlaps kõrgele ja osanud metsast välja pääseda, kuid jäänud tuviks.

Tuvi peetakse vagaduse, headuse sümboliks, kuid tõepoolest ei ole ta sugugi nii vaga loom.

Metstuvi, mehik, melekas, hütt, kuudutaja hüüab: „Üüd, üüd, kuud, kuud, kus mu kuus kullast poega,

varesel viis verist vantsa!“ Vares viinud ta pesa ja poja ära, selle järele kui mehik varesega võidu lennanud ja vares võitnud. Teise teate järele olnud mehikul muiste ilusad kullased munad. Nende peale uhke olles laulnud mehik:

Minul kuus kullast muna,
kanal kaks kärnast muna!

Seda kuuldes loonud Vanataat mehikule ainult kaks kärnakirja muna, mis pesast inetult välja paistavad.

Kui mehik peremehe ehk perenaise ära petab, läheb nende kari hästi korda.

13. Öökull.

Öökull kannab ka nime öölätt, öösoristaja. Päeva ajal on ta kuskil varjul, ööse aga otsib ta väikesi linda ja hiiri, laisalt lennates lätt, lätt! Sellest ta nimi öölätt. Teise nime öösoristaja on ta sellest saanud, et ta laulab: sorr, sorr, sorr! just kui voolaks midagi vedelat sorinal. Niisuguse laulu õppinud ta hobuselt. Kui Vanataat lindudele laulu õpetanud, uinunud öökull. Ärgates kuulnud ta hobuse sorr, sorr! tegevat. Öökullil ei olnud enam kedagi parema laulu õpetajat; sellepärast pidanud ta sorr-lauluga leppima. Teisendi järele õppinud öökull laulu pulmas joobnud mehelt, kes toast välja tulles huiganud: „Huuu! Huuu!“ Kohe hakanud öökull niisama järele hüüdma.

Öökulli peetakse heaks abinõuks loomade luupainaja vastu. Mahalastud öökull riputatakse värava kohale, sagedamini naelutatakse ta sinna. Öökulli värava kohal nähes ei julge luupainaja lauta minna loomi vaevama. Ka lähivad hobused rammusaks, kui öökull ukse kohal (Paistu).

Öökulli hüüd kuulutab mingisugust häda ette. Lendab öökull akna lähedal, siis kuulutab see õnnetust. Uhutab öökull õhtul, tuleb teist ilma. Kui palju öökullisid, tuleb viljaikaldus (Jüri). Öökulli petmine tähendab paha.

14. Varblane.

Kui varblased vilja tikuvad, püütakse üks kinni, pannakse punane lõng kaela ja lastakse lahti. Teised varblased lendavad seda nähes kohe ära. — Sädistavad varblased talvel põösastes, tuleb sula ilm (Juuru).

15. Pääsukene.

Pääsukene on inimesest tekkinud. Jumal läinud kord sandi näol pulmamajasse ja palunud öömaja. Paluja aetud minema. Sant läinud vaese lese juurde, kes ta

vastu võtnud ja talle süüa annud. Teisel hommikul saatnud sant lese poja pulmamajasse vaatama, mida seal tehakse. Poiss kuulutanud, et tuba hunta täis. Sant läinud, mõök käes, ise vaatama. Avanud ukse: pulmalistest tekkinud hundid jooksnud metsa. Peig ja pruut muutunud pääsukesteks. Sant lõõnud mõõgaga neil saba lõhki. Sest saadik on pääsukestel lõhkine saba. Teisendi järele jäi üks naine, keda ta naeru ja rohke rääkimise pärast laideti, meelega tummaks. Nüüd hakati teda piinama. Viimaks võttis mees enesele koguni teise naise. Uus naine lõi endist mõõgaga. Endine muutus pääsukeseks ja lendas uksest välja. Teisendi järele moonduisid kõik pulmalised pääsukesteks. Valge rinnaga pääsukesed on noormehed, punase rinnaga on naisterahvad, kiriku pääsukesed abielumehed; valge pääsuke on pruut. — Pääsukese kohta öeldakse: Pääsuke toob päeva sooja. Pääsuke algab päeva.

Pääsukesed on tihti ilmade ettekuulutajad. Kui pääsukesed peaaegu maad mööda lendavad, kuulutab nende lend sadu ette, niisama kui nad lennates endid vette kastavad. Teeb pääsuke uue pesa, tuleb pikk suvi; parandab pääsuke vana pesa, lühike suvi. Enne kui pääsukesed hoonetesse lendavad, ei tule suve. Kui pääsukesed ööse laulavad, tulevad soojad ööd. Pääsukeste kõrgel lendamine kuulutab niisama head ilma, madalal lendamine aga sadu. Pääsukeste esimene ilmumine kevadel kuulutab soojust.

Pääsukese pesa ei tohi lõhkuda: lõhkujale tuleb õnnetus, ehk sõrm hakkab mädanema. Sakslased väidavad koguni, et välk lööb selle maja põlema, kus pääsukese pesa ära lõhutud. Eestis ei ole nii rasket karistust kuulda. Igatahes peetakse pääsukest täie õigusega majalinnuks, kellele ei tohi paha teha. Ei tule pääsukesed kevadel majasse tagasi, siis on maja hädaoht ähvardamas.

Pääsukest esimest korda lennus nägijale tuleb peavalu (Võru).

Kui pääsukesed sügisel tropikaupa koos, valivad nad neid välja, kes ei suuda soojale maale lennata. Enne teeleminekut poovad nad niisuguseid nõrku üles (Tarvastu).

Pääsukese laul: Võtti sulase, massi palga, anni amme, läits ära, lätsi perra, käänsi kaala kääks! Ehk: Võtti sulase, tei kasuka, tei särgi, pages ära, lätsi järgi, kääni kaala paa kääks (Tarvastu).

Ostsin orja, ostsin härja, sain sulaseks, võtsin naise. Läksin metsa kündemaie, vagukese katsumaie, ader läks

katki kaa-kääks. Ehk: Pesin püksid, vares tuli, võttis ära, läksin järgi, käänasin kaela kaa kääks. Ehk: Ketsi, ketsi, ma netsi sakki ma porri patsiur. Ehk: Võti sulase, teie särgi¹⁾, teie kasuka. Pani ära taga tare kardula-auku, sai kätte, kääni kaala kääks (Tarvastu).

16. Kaaren.

Rahva arvamise järele oli kaaren, ronk, korp muiste valge lind, õieti inimesest tekkinud, kelle Jumal varguse pärast linnuks moondanud. Emajõe kaevamise ajal käskis Vanataat ronkagi kaevama minna, kuid see vastas, et ei võivat oma valget kuube ära määrida. Karistuseks niisuguse vastuhakkamise eest pistis Vanataat ta tõrvatünnirisse, kust ta süsimustana välja tuli. Teise seletuse järele on ronk muiste laulnudki. Jeesuse risti alt varastanud ta ühe ristinaela ära; sellepärast kirutud ta ise mustaks ja ta laul jäädavalt kadunuks. Ainult üks sulg on tal valgeks jäänud. Kes selle valge sule kätte saab, teab kogu maailma tarkuse, oskab linnukeeligi, tunneb tulevikku, arstib haigusi. Kaaren ei tihka seda tarkust ometi inimestele anda. Kui teda lastakse, neelab ta selle valge sule alla ehk viskab hoopis ära; ainult siis võib sule kätte saada, kui kuulile rist peale tehakse. Teisendi järele saab kütt ometi sule, kui pauk kohe kaarna tapab. Nagu Tirolis kaarnakivi kohta, räägitakse Viljandi pool kaarna valgest sulest, et selle kandja muile inimestele nägematuks saab. Hädaoht ähvardab aga igaüht, kes ei saa kaarnat tappa. Lõhub keegi kaarna pesa, süütab kaaren lõhkuja maja põlema. Laseb põllumees kaarnat püssiga, surevad laskja hobused. Kirjutatakse kättesaadud valge sulega, on selle kirjutusel imesuur võim. Teise seletuse järele muutunud ronk sellepärast mustaks, et ta raibet söönud.

Ta mustade sulgede, aga muudegi põhjuste pärast peetakse teda vanapagana linnuks; nagu vanapagan ise must on, nii ka ta lind. Sakslased peavad teda jumala Vodani linnuks.

Kui vanapagan ilmub kurja inimese hinge nõudma, nähakse sagedasti surmamaja lähedal ronki lendamas. Muidugi peetakse kaarnat õnnetust ettekuulutavaks linnuks; lendab ta üle tee, siis on õnnetus tulemas; õnnetuse kõrvaldamiseks tuleb kolm korda ümber jalakanna pöörda ja sülitada ehk vankril sõites vanker kolm korda ümber pöörda. Lendab ronk krooksudes üle õue, siis on

1) särk täh. Tarvastus vammust.

keegi tuttav surnud; lendab ta üle karja, varitsevad hundid karja. Istub ronk maja katusel, tähendab see tavaliselt paha. Saaremaal öeldakse niisugusel puhul ometi rongale: kui sa head tähendad, jää sinna; kui kurja, siis lenda ära! (Osiliana I. 44). Lendab kaks ronka vastastikku krooksudes kiriku poole, tähendab see kellegi surma. Lendab ronk üle tee pahemalt poolt paremale poole, tähendab see õnne, paremalt poolt pahemale, õnnetust, niisama kui ronk põhja poolt lõuna poole lennates ronk, ronk karjub. Lendas kaks kaarnat kraaksudes üle maja, tähendas see varem al ajal, et mõisas saab peksta. Lendab ronk üle karja, peab karjane teda nõnda teretama:

Tere, tere, valge lind,
Sinul pesa poegi täis,
Meil on laut lambaid täis!

siis ei vii ronk lambaõnne ära.

Üle karja lendamise puhul arvati rongal tihti raibe luu noka vahel olevat ja ta laskvat seda karja sekka sadada. Kõige esmalt seda konti nuusutav loom läheb hulluks. Sellepärast peletati ronka nõnda söimates:

Ronk, ronk, valge viisk,
Rändav pastla paik,
Tuletukk, ahjuhark,
Mine üle küla karja,
Ära tule meie karja!

Kaaren ja vares võivad ainult suurel neljapäeval ja reedel ära petta. Petetud isikul tuleb sel aastal palju hoonusi.

Kaarnakivi, mõnes kohas rongakiviks, ka korbikiviks nimetatud, võidab teemandi ja muud kallid kivid kaugelt ära, esineb oma väe poolest tarkadekivina. Kel kaarnakivi olemas, selle ees seisab kogu maailm lahti, ta talisman avab talle kõik ukSED, hoiab temast kõik hädad ja viletsused eemale, toob talle õnne majasse, teeb ta enese nägematuks.

Kreutzwaldi teadmise järele (Inland 1856 nr. 39) arstib kaarnakivi ainult haigusi. Nimelt võib temaga parandada roosi, soonte paistetust, silmapõletikku, hambavalu ja palju muid haigusi.

Rahva teated kaarnakivi kohta erinevad üksteisest natuke. Üldiselt teatakse, et kaarnakivi kaarna pesast saadakse, kuhu kaaren selle poegade jaoks kuskilt toob. Pärnumaal arvatakse, et poegade väljahaudumise järele kivi alati kaarna pesas olevat. Pesast kivi aratooja leiab õnne, kivi kaotaja aga õnnetust.

Sarnane arvamine näikse mõnes kohas Saaremaalgi valitsevat, kui ka Saaremaalgi teatakse, et korp — nagu lindu seal nimetatakse — tarbekorral kivi Palestiinast tuua (Holzmayer, Osiliana, l. 34). Uskudes, et kivi korbi pesas olemas, läks ka R. Kallas lapsepõlves suurel neljapäeval metsast korbikivi otsima ja kulutas peaaegu kogu päeva otsimiseks, et aga leidmise puhul suurt tarkust, jah, isegi linnukeeli omandada. Muidu aga kõneldakse Saaremaal, et korp ainult iseäralikul juhtumisel selle kivi pesasse muretseb ja inimene korpi selleks võib sundida. Selleks tarvis esiti munad pesast ära tuua, keeta ja pesasse jälle tagasi viia. Kui munadest poegi välja ei tule, „vannub korp kolm korda täie suuga“, lendab Jordani jõe, toob sealt kivi ja „ristib“ selle kiviga mune, et „võõras vägi neist kaoks“. Pärast viib korp kivi jälle Jordanisse tagasi. Kui keegi tahab õnneandvat kivi kätte saada, peab ta pesa juures valvama, kuni munad „ristitud“, siis korbi maha kõmmutama ja kivi pesast ära tooma. See kivi kaotab haigusi, võtab ussiviha jne.

Kaarna täie suuga vandumine tähendab muidugi kaarna iseäralikku hüüdmist. Kuid kaaren ei vannu ainult pesast keedetud mune leides, vaid rahvas arvab teda ka muidu „korat! korat!“ hüüdvat. Imelikul viisil nimetatakse munade arstimist kiviga „ristimiseks“, kuna seda õieti arstimiseks tuleb arvata. Ristimine sünnib siis, kui päike paistab ja vihma sajab.

Avinurmest saadud teadete järele tuleb kaarnapoja jalaluu katki murda, siis muretseb vana kaaren poja arstimiseks kaarnakivi.

Harjumaal seletatakse Tuhalas lugu järgmisi: Võta kaarna äraoleku ajal munad pesast, keeda ja vii enne kaarna pesaletulekut tagasi. Nähes, et munadest poeg välja ei tule, lendab kaaren soojale maale ja toob sealt kivi. See kivi moondab munad tooreks. Kui kaaren seepeale pesalt ära lendab, too kivi pesast. See kivi annab omanikule võime, linnukeeli mõista.

Umbes samasuguseid arvamisi kuuleme Järvastki. Amblas keedetakse kivi kättesaamiseks kaarna munad ära. Seda märgates toob kaaren kohe võõralt maalt iseäraliku kivi mune värskendama. Selle peale haub ta pojad välja, kallist kivi kogu aja tiiva all pidades. Kes selle kivi kätte saab, arstib kõik haigused.

Emajõe-äärseil mail seletatakse, et kaarnakivi kättesaamiseks tarvis munad pesast enne suurt reedet ära tuua, keeta ja jälle tagasi viia. Nähes, et munadest poegi ei

ilmu, lendab kaaren mere äärde, toob kivi, lõhub kiviga munad, sedaviisi mitteilmumise põhjust uurides. Kui see-sugusel puhul kaaren püssiga maha põmmutatakse, langeb kivi kaarnalt maha. See kivi annab omanikule võimaluse linnukeeli mõista (Võnnus).

Kaarnakivi on väike, must, ümmargune munataoline kivi, mitte ainult luules olemas, vaid Eesti Rahva Muuseumis tõepoolest näha, ilma et ometi tarvis oleks uskuda, nagu oleks kaaren ta Jordanist või mujalt soojalt maalt toonud. Puudub isegi tõsine tunnistaja kivi leidmise kohta kaarna pesast.

Viljandimaalgi kõneldakse, et kaaren „ristivat“ alati kiviga oma poegi, nimelt suurel neljapäeval ehk suurel reedel. Ei ole siis tarvis mune enne keeta. Imet-tegeva kivi toob kaaren kuskilt mere äärest. Selle kiviga arstitakse nimelt paistetusi, haiget kohta vaotades. Viljandimaal on seega võim ainult paistetuse arstimiseks rajatud.

Kaarnakivi tuntakse isegi kaugel Kesk-Euroopas. Tirolis kõneldakse kaarnakivi kohta samasugust lugu kui meil. Kui kaarna pesast mune võetakse, keedetakse ja pessa tagasi pannakse, toob kaarna merest kivi. See kivi teeb ta kandja nägematuks (Lingerle, Sitten des Tiroler Volkes, 38). Sedasama mõju avaldab tiroollaste jutu järele ka pasknääri pesast leitud kivi, „blendstein“ (Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube, 331).

Peale kivi tunnevad sakslased kaarna pesast saadud õnneandvat juurt. Kui kaarna mune keedetakse ja nad jälle pessa tagasi pannakse, toob vana kaaren pesa munade arstimiseks juure. Kantakse seda juurt rahakotis, toob see õnne kõigis raha-asjus.

17. Vares.

Mõnes kohas astub vares ronga asemele, ei esine ometi samal mõõdul vanapagana linnuna kui ronk. Vares on niisama kui ronk enne inimene olnud, varguse pärast aga linnuks moondatud. Vanasti ei vaakunud vares, vaid kõnelnud nagu inimene. Kord läinud ta harakaga seltsis enesele teispoolt kosima. Saadud kaubale. Noorik küsinud, kas peig teda ka toita jõuab. Peig näidanud viljakuhilaid, neid kõiki omiks nimetades. Sügisel viidud üks kuhilas teise järele ära, kuni viimaks veel paar järele jäänud. Ära lennates käskinud peig noorikut napru silmas pidada. Eks tuldudki kahe valge hobusega viimaste kuhilate järele. Noorik hüüdma: „Jaak, Jaak, vili viiakse,

kahel valgel!" Seda kuuldes lennanud teisedki varesed sinna ja kõik karjunud: „Jaak, Jaak!“ Kuhilate kadumist nähes kurvastanud kõik varesed nii, et nad kõneanni kaotanud ja sest ajast peale ainult vaakunud.

Imelikul viisil nimetab rahvasuu varest v a g a k s l i n n u k e s e k s, ehk see vaga lind küll kanapoegade ja muude linnupoegade kohta suurt maiust avaldab ja kuhilaid katkub.

Ridva otsa riputatud, mahalastud vares arvatakse teisi vareseid viljapõllult eemal hoidvat. Mõnes kohas naelutatakse vareski, nagu teisal öökull, lauda ukse kohta. Ustakse, et säherdune vares ei lase nõidust lauta pääseda.

Varese kohta öeldakse: vares vara sadu vaagub, õhtu hilja häida ilmu! — Kui varesed talvel puude latva lendavad, tuleb külma, kui madalas lendavad, sooja. Lendab õhtul palju vareseid kisades, tõuseb tuult; pärast päikese loodet, sadu. Vahivad varesed vastu tuult, tuleb ilma muutust. Istub vareseid hulgakaupa puu ladvas, muutub ilm külmaks; kui maa peal, läheb sulale. On varesel puu otsas pea lõuna poole, tuleb sula. Kui varesel kevadel puu otsas pea põhja poole, tuleb vihma; vaagub ta kolm korda järgemööda, muutub ilm soemaks (Viljandi). Kui vares viis korda ühe joonega karjub, tuleb varsti kevade (Ambla). Kui vares üle inimese pea lendab ja kraaksub, tuleb pea äpardust (H.-Jaani).

Kui vares õues vaagub, saab tüdruk lapse ehk noormees rikub tüdruku au (Võru). Asub vares liiga elumajade ligidale, on loomade äpardust karta (Risti).

Lendavad varesed ja harakad ümber maja, tähendab see loomade surma. Varese nime ei tohi söömalaua ääres nimetada, muidu hakkab vares vilja kallale kippuma.

Kui varesed sügisel karjakaupa karjuvad, heidavad nad liisku, kes neist põhjamaale peab minema põhjainimeste talveroaks (Ambla).

18. Harakas.

Harakas ehk kiitsharakas, ka kiitsakas, on inimesest tekkinud. Varguse ja vale pärast moondatud üks naisterahvas harakaks. Haraka kädistamine kuulutab veel praegu, et lind oma paha tegu salgab. Teise jutu järele põletati kord nõid ära. Kõik muu põles ära, ainult süda mitte. Võeti kadakane vits, löödi südant. Süda lõhkes ja seest lendas harakas välja. Enne ei olnud maailmas harakaid. — Üks teisend kõneleb koguni, vanapagan loonud haraka.

Niisuguse väite järele ei ole ime, kui sakslased teda nõialinnuks peavad ja nõidu lasevad endid vahel harakateks moondata.

Kui harakas ukse ette tuleb kädistama, kuulutab see külakupja peatset ilmumist mingisuguse kutsega. Kädistab ta kolm korda, saab uudist kuulda; aiateibas kädistamine kuulutab niisama külakupja tulekut. Kui harakas katusel kädistab, öeldakse: „Kui sa head tähendad, jää sinna; kui kurja, siis lenda ära!“ Selle peale vaadatakse, kuhu harakas lendab, ja katsutakse lennu järele ettekuulutust seletada.

19. Pajuharakas.

Röögib pajuharakas ehk sineraal metsas ehk lendab metsast välja, ei jää vihm teisel, kolmandal päeval tulemata.

20. Linalind.

Linalind, hänilane ehk linavästriks seisab linadega ühenduses. Nähakse teda kevadel esimest korda katuse harjal istuvat või kõrgel lendavat, siis kasvavad pikad linad; nähakse teda aga maa peal, jäävad linad lühikeseks; nähakse kivil, jäävad linad plekiliseks; teisendi järele saavad sel puhul kõva kiu. Niisama kasvavad teise arvamise järele siis, kui linalind õlgkatusel istub, mustad, mädalinad. Nähakse västriks kevadel sea tõngermaal, aia peal või puuriidal, siis kasvavad pikad linad (S.-Jaani).

Linavästriks tallab kevadel jõed lahti ja lõokesed sulatavad lume väljalt. Ilmub ta kevadel varaselt, nimelt enne paastu-maarjapäeva, tuleb hea aasta; ilmub ta peale paastu-maarjapäeva, kehv, õnnetu aasta. — Linalind ei tule enne välja, kui kured tulevad. Öeldakse: häniline istub tülles kure hanna peal (Paistu).

(Järgneb.)

M. J. Eisen.

Mitmesugused riismed.

(Järg.)

29. Rukki paljakas.

Mihkli, a. 1916. — Vanarahva usu järele elutseda põldudel, valminud rukki sees alasti inimese kujuline koletis, tont *rukki pal'lakas*, kes lapsed kinni võtvat, kui nad rukist tallama lähevad. Lapsi hirmutatakse: *rukki pal'lakas tuleb!*

30. Komme jaanitulel.

Karksi, a. 1921. — Kihelkonna lõunapoolsest osast pärit olev eit jutustab järgmisest muistsest kombest: Vanast olli talu kari kik jaanitule manu aet. Sis olli akatsüümä. Sis olli koeral ant kige päält, sis olli esi perege söönü.

31. Vaiba heitmine pulmas.

Karksi, a. 1921. — Peale laulatust pandud muiste pulmas, enne söömist, mõrsja kirju (*kirivene*) tekk peergude (n. pl. *pi'pme*) peale ja visatud see siis peergudega parsile. Olnud „vana kunst“.

32. Noorigu käütamine.

Karksi, a. 1921. — Muistne pulmakomme: Nöörük viiti karjalauta, sinna ta visas's suka, sis viiti lätte véere (kaevu juurde), sinna ta visas's üükse (vöö), sis viiti ta sigade lauta, sinna ta visas's kinda. Egäl kottel pidi ta valge (s. o. valge asja) paneme. Obeste riha ala, ruikse (hooste küna) pääl pa's kinda. Sée olli käütamine.

33. Mardus.

Virumaa, a. 1918—21. — Teatavasti on sõna mardus ehk marras teatava tondi tähenduses ainult Virumaa sõna ja seda tuntakse nähtavasti maakonna kõigis kihelkondades (kas ka lisakul ja Vaivaras?). Lääne-Virumaal esineb see sõna kujul mardus, ida pool, Alutaguses aga marras. Selle vaimu loomu ja välimuse kohta teab praegune virulane kõnelda järgmist: Haljalas näikse seda harilikult tarvitavat üt'luses mardus tuleb! kui tahetakse kedagi (näit. last) peletada; ka teinepool maakonna piiri Kuusalus, Kõnnu vallas tuntakse: mardus tuleb! nägin mardust. Kui keegi inimene kusagil koledal, kuivanud kujul on viirastanud, olgugi et ise tõepoolest mujal viibinud, siis öeldakse Kadriinas selle kohta näit. Kui nägid, siis oli sie küll Jüri mardus, aga mitte Jüri. Tema oli täna uopis meil; samuti: nägin täna lakas mardust, ehk: paneruttu uks kinni, mardus tuleb (öeldakse näit., kui lapsed pimedas, külmaga kaua ukse vahel viibivad). Ka Viru-Jaagupis tähendab mardus tuleb 'tont, kummitus tuleb'. Väike-Maarjas tähendab mardus 'elava (kuid

samal aastal veel sureva) ehk surnud inimese või looma vaimu, mida viirastusena nähakse'. Simunas öeldakse: nägin mardust, sie on üst kui mardus ('nagu koll, kodukäija'), sie ülespuodu oli kui mardus. Viru-Nigula edelapoolses osas nimetatakse 'õudse, kohutava välimusega inimesesarnast peletist, kodukäijat' marduseks, kuna kihelkonna kirdepoolsemas osas (Koila) juba kutsutakse marras: marras üölda oleva sie juskui kodokävija. Lüganuses tähendatakse laisa inimese kohta, kes maas vedeleb, liikuda ei viitsi: nagu matras suigub, samuti: kui inimine suri, siis marras käis koto. Mardal olevat pikad harvad hambad suus nagu rehepeksu reha pulgad. Jõhvi pool (Künnapõhja) on tarvitusel nägi marrast, nii kui marras; marras pidavat olema valget värvi välimusega, nagu selgub ütlustest: valge nagu marras (väga kahvatu inimese ehk segase valge kogu kohta), marras ulgub põrandal valges riides.

34. Mõistatamiskomme rukkilõikamisel.

Viru-Nigula, a. 1921. — Vanasti, rukkilõikamise lõpul, tõtsid naised viimase rukkivihu üles ja vaatasid alla maha, kas on pääs (= jääs) all? Kui all mingi putukas oli, siis pidanud talus sel aastal lambatall sündima.

35. Kimp rukist jumalakuju juures.

Setumaa (Obenitsa), a. 1921. — Nurgas oleva jumalakuju juurde on kombeks panna rööa alostust, s. o. väike kimp esimest lõigatud rukist. Selle kimbukesega arstiti muiste haigusi.

36. Peko.

Setumaa, a. 1921. — Paankovitsi (Lõkova k.) rahvas mäletab, et peko-jumalaid olla varemalt olnud ja teenitud L'indzi, Härmä ja Navigõ külades: „sääl раллõлди peko-jumalat pimneh tarõh“; aknad olnud kaetud. — Ka Obenitsa küla (Petseri v.) vanamees kinnitab: „mi колгах om кјулл' олли' peko-jummal“. Eriti salaja pidada seda veelgi sündima (iseäranis Irboska vallas).

37. Koera lõõmisest.

Lüganuse, a. 1921. — Luuaga ei tohitavat koera lõüa. Kui seda tehakse, tulevat koeral *panimed*, s. o. koer

toimetab väljaheitmist raskelt, ussipundar olevat väljaheidetel sees.

38. Jõulu laupäeva öö.

Risti, a. 1921. — Jõulu laupäeva öösi käiakse loomile paremat toitu andmas (komme paiguti veel praegu).

39. Nääri laupäeva ja jõulu laupäeva õhtu.

Risti, a. 1921. — Jõulu laupäeva ja nääri laupäeva õhtutel maetud vanasti kaevukoogud ja leivalasnad maha. Terasest asjad (näit. vikati tükk, sirp, kirves) pandud lauda ukse alla, see pidanud kõik paganad kinni pidama. — Neid kombeid peetud veel 60—70 a. eest.

40. Neljapäeva õhtu.

Risti, a. 1921. — Neljapäeva õhtuti ei kedrata ega kujuta sukka (osalt veel praegu). Mehed teevad siiski tööd.

41. Madisepäev.

Risti, a. 1921. — Madisepäeval ei tohtinud vanasti keegi nõela peosse võtta; vastasel korral nõelavat uss. Vokid maetud maha; kes vokki näinud, pidanud see aasta ka hunti nägema.

A. S-te.

Ajakirjandus veerandsaja aasta eest.

Mälestused eesti ajalehtede vanema-aegsest vahekorrast ja esimesist toimetajate koosolekuist.

Eesti ajakirjanduse iga pole veel kuigi pikk. Eelkatsed arvamata, on ta nüüd 65-aastane, nõnda parajasti ühe inimese eluealine. Aga ometi on ta selle aja kestusel väga palju ja suuri muutusi läbi elanud, on ühtelugu nii sisemiselt täienenud kui ka väliselt kasvanud, nõnda et 1857. ja 1922. aasta eesti ajalehtede vahel otse määratu vahe on.

Sellest õieti kirjust ja vaheldusrikkast arenemiskäigust tahaksin siinkohal nimelt ühte joont kõne alla võtta: eesti ajalehtede oma keskist vahekorda, nende vanemaid kokkuleppimise ja koostöötamise püüdeid, millest välja kasvasid esimesed toimetajate kooskäimised ja läbiraäkimised oma vahekorra selgitamiseks. Nendest oli

iseäranis tähelepandav see, mis sündis 4. jaanuaril ¹⁾ a. 1897 Tartus ning mis seekord ja niisuguses kujus viimseks jäigi. Kuna mainitud loost nüüd parajasti 25 aastat täis on, kerkib see sündmus iseäranis selgesti vaimusilma ette ning arvan sündsaks ja kohaseks sellest nüüdse aja lugejakkonnale kirjeldust pakkuda, peasjus oma isiklike mälestuste najal. Oletan, et kõnesoleva aja eesti ajakirjanduse seisukorraga tutvustamine meie põlve rahvale mõndagi huvitust ja õpetustki võiks anda ning üldse eesti kultuuriloo kirjelduseks omakohaseks killuks olla.

Eellugu. Kui 1857. aasta suvel eesti keele ajalehed korralikult käima hakkasid, tulid nad, nagu tasuks pika ootamisaja eest, mis rahval nende järele olnud, korraga kahekesi, kuid mõlemad Lõuna-Eestis: Tartus ja Pärnus. Põhja-Eesti oma suurema meie maa linnaga pidi enda ajalehte veel ligi 20 aastat ootama.

Nagu juba mõlema lehe ühisest nimest näha: „Tallo-rahva Postimees“ ja „Perno Postimees“, kandsid nad õieti ühte laadi nii välimise kuju kui sisu korralduse poolest, olid ka ühehinnalised: rubla hõbedat aastas. (Sisu väärtus oli Pärnu lehel küll J. V. Jannseni osava sule mõjul koguni teine kui ta Tartu kaimul.) Selle ühesugususe juures ilmus iseloomuliku joonena nähtus, et mõlemad „Postimehed“ teineteist nagu olematuks arvasid, ignoreerisid; mitte poole sõnagagi ei nimetanud Tartu leht Pärnu oma ega see teda. Kummagi lehe lugeja pidi arvama, et tema leht ainuke Eestis on. Kõnesoleva aja kohaselt oligi see loomulik: siis ei olnud kummalgi lehel teisest midagi võtta ega temaga mingit „maad jagada“. Sest kõik avaliku elu küsimused seisid sel ajal eesti lehe piirkonnast kaugel eemal, olid „kitsa värava taga“.

Alles siis, kui Tartu leht — kellel tervel ta kestusel korda ei läinud omale kohast toimetajat saada, ehk küll mitmeid katsus — „verevaesuses“ enda elupäevad pidi lõpetama, tuli temale ametivend meelde: õige viisakalt juhtis ta enda kinnijäämise teates lugejaid edasielava Pärnu lehe juurde, missugust näpunäidet vististi ka tähele pandi.

Aga ükski ei püsinud „Pärnu Postimees“ enam kaua; ta toimetaja jättis selle lehe teiste hooleks, asutas aga ise Tartus uue lehe: „Eesti Postimehe“. Nii siis kõrdus endine nähtus: Eestis oli kaks „Postimeest“, väliselt üsna sarnased, sisemiselt teine oma naabrist palju üle, kuid nüüd ümberpöörduvalt: Tartu leht seisis esimesel kohal,

1) Vana kalendri järele; nüüdses kalendris 16. jaanuaril.

Pärnu oma teisel. Omakeskine vahekord jäi täiesti endise laadiliseks: kumbki käis täitsa oma rada, ilma et teist vähegi oleks puutunud, ei heas ega halvas mõttes. Osalt oli ka kummalgi lehel oma kindel piirkond olemas, kuhu teine oma jalga ei saanud pista, nimelt maal. Näituseks käis Võrumaal Vastseliina kihelkonnas igasse koolimajasse¹⁾ „Perno Postimees“, peale selle ka mõnesse talumajasse, „Eesti Postimehest“ aga ei olnud midagi kuulda. Nõnda oli minule, kes lapsena mitu aastat „Perno Postimeest“ isuga lugenud, otse üllatav ja imelugu, kui Võrus käies korra juhtumisi ka „Eesti Postimeest“ näha sain. Pärast-poolle muutus muidugi asjalugu: mõlemad lehed hakkasid kõrvuti käima, Tartu leht küll hoopis suuremal määral.

Oli eesti ajakirjanduse põld ligi parkümmend aastat üksi kahe „Postimehe“ harida olnud, ilmus nendele seltsiks 1875. a. Tallinnasse kolmas kaim: „Ristirahva Pühapäevaleht“. Kuid see oli suuremalt jaolt vaimulikku laadi ning ei teinud muidugi naabritega midagi tegemist. Samuti ka need temaga mitte. Igal lehel oli oma erimuru, kus ta teisega kokku ei puutunud, ja hõõrumiseks polnud kellelgi asja.

Nagu igas muus suhtes, tõi ka eesti lehtede omakeskises vahekorras täielise pöörde 1878. a. „Sakala“ ilmumine. Nagu ta toimetaja agara iseloomu juures teisiti olla ei võinud, tuli uuel lehel naabritega varmalta „maad jagada“, neid hinnates ja arvustades, kõige pealt ja kõige suuremal määral „Eesti Postimehega“, pärast ka „Pühapäevalehega“, kuna tähtsuseta „Perno Postimehe“ peale suuremat tähelepanu ei pööratud. Kui hiljemini „Tallinna Sõber“ sigis, sai seegi sooja sauna.

See „Sakala“ teguviis oli teistele küll väga vastu-meelt ja nad arvasid esiti targemaks vaikimisega vastata, kuid pikapeale ei saanud ometi teisiti, kui et ka oma suu avasid. Nõnda sigisid eesti ajakirjanduses esimesed vaidlused. Oma kohast oli see muidugi edusamm, arenemise ja täienemise tunnismärk, et senise ühekülgsuse asemel ka teist poolt kuulda võeti, nõnda mõtted ja vaated avaliku sõelumise ja kaalumise alla tulid. Kuid kahjuks ilmus õige pea nähtavale ka vaidluste paha varjukülge. Ei suudetud asja harutada mitte ikka asja enda juurde jääda, vaid sihiti hoobid otsekohe isikute pihta, vastaste eraelu piirkonda. Nimelt sai J. V. Jannsen oma pöega-dega „Sakalas“ tihti mõnitada, millele muidugi teiselt poolt vastulöögid järgnesid. Ja selles vastastikus vaenus

1) Pärishärra von Liphardi annetusel.

langeti varsti inetusse liialdusesse. Nimelt kirjutas „Eesti Postimees“ korra, tema arvanud seni, et „Kalja Jakobson“ ikkagi inimene on, olgugi otsata tige ja kuri, kuid nüüd pidavat ta nägema, et ta midagi muud on, sest inimesest ei võivat niisugust hirmsust mitte tulla!

Lühikese aja jooksul oli nõnda enne nii vaikne eesti ajakirjanduse veepind möllavaks lainete väljaks muutunud; mõne lehe mõnes numbris oli suurem osa sisust ainult vastaste „mahategemine“. Sest muidugi ilmus igale lehele ta sõpruskonnast koor kaasahüüdjaid oma peremeest toetama.

Esimene kokkuleppe katse. Kirjeldatud nähtuse halbust tundes asuti aegsasti selle vastu abi otsima. Sündsä juhuse andis seks 1880. aasta novembril J. V. Jannseni raske halvatus, mis ta tegevuse järsku lõpetas; „Eesti Postimehe“ toimetus läks A. Grenzsteini kätte. See tõmbas varmalt järsu kriipsu lehe senisele teguviisile ning vaatele alla ja võttis „Sakala“ vastu sõbralikuma seisukoha, nõnda vastolu vähendades. Ja ühtlasi astus uus toimetaja sammu naabritele isiklikuks lähenemiseks. Kui 1881. aasta algupäevil „Eesti Kirjameeste Seltsi“ koosoleku puhul „Sakala“ toimetaja Jakobson ja „Perno Postimehe“ sellekohane toimetaja Jaan Lipp Tartus viibisid, katsus Grenzstein nendega nõu pidada rahulikuks koostöötamiseks. Põhimõtteliselt leppisidki nad suusõnal kokku, ja tagajärjeks oli ajakirjanduse tormituulte vaikimine.

Kuid see ei kestnud kuigi kaua. Sest kokkulepe oli nähtavasti ikka õige pealiskaudne olnud. Varsti kippusid uued vaenlused esile, nimelt Jakobsoni ja Grenzsteini vahel, kuna Lipp esimesele „sekundeeris“. Varsti võttis vaidlus veel ägedama kuju, kui enne olnud, sest päevakorraks ilmus tähtis küsimus, milles vaimud teravalt kokku põrkasid: vastolu „E. Kirjameeste Seltsis“, mis seal suurele pereheitmisele“ viis, ja see nähtus õhutas vaenuleegi „Sakala“ ja „E. Postimehe“ vahel alles õieti suureks. Ka kasvas vaidlejate arv, sest ligi tulid uued lehed: Lindenbergi, pärast Kõrvi „Valgus“, Järve „Tartu Eesti Seitung“ (hiljemini „Virulane“) ja A. Grenzsteini „Olevik“.

Viimane andis oma esimese numbri eeskavalises juhtkirjas 23. detsembril 1881. a. küll kõlava töötuse: ta tahtvat rahu pidada, ka nendega, kes temaga tüli otsivad. Selle sõna pidamine oli aga Grenzsteini aggressiivse iseloomu juures täiesti võimatu; asi tuli pärast tegelikult otse ümberpöörduvalt välja. Kuid esiotsa sai Grenzsteinil oma töötuse täitmine küll kergeks. Sest juba 7. märtsil 1882. a. kustus eesti ajakirjanduses Jakobsoni

kõuesõnalirite hää. See sündmus tõi otse loomusunnil tükiks ajaks rahu ajalehtede peresse; ühine leina- ja kahjutunne pani unustama omakeskise vastolu ja vaenu. Selle vastu juhiti nüüd terve tähelepanemine ühiselt väljapoole — saksa ajakirjanduse vastu, milles „Olevik“ kõige ees käis.

Aga 1883. aasta algul tuli jälle sündmus, mis eesti lehed omavahel veel käredamasse tülli ajas kui kunagi enne: vastolu „Eesti Aleksandri kooli komiteedes“, mis juba ammu haudumas olnud, puhkes lausa vaenuks ja selle kaja käis lehtedest käredalt läbi. Asjaliste seletuste kõrval ilmusid inetute väärnähtustena isiklikud karvustused ja pealekäimised ning tekitasid laialist meelemõrudust, mille all kibedasti kannatada said ka ausamad Eesti tegelased (Hurt, Koidula jne.).

Suurem tüli-aine, „E. Aleksandri kooli“ asi, kadus küll pea päevakorralt, sest et riigivalitsus tervele ettevõttele oma käpa peale pani ja nõnda mõlemale vaidlevale poolele pika nina tegi. Kuid hoosse saanud vaidlused ei vaikinud enam, vaid jätkusid, küll vähema ägedusega, aga püsiva teravusega, pea kõigi lehtede vahel. Põhjusi leidis selleks nii mõnesuguseid. Jakobsoni osa: „kalatiigis haviks olla“, kes teisi sähvates ja salvates alati ärkvel hoidis, etendas nüüd A. Grenzstein, kuid muutunud viisil. Harilikude tõugete ja pistete kõrval võttis ta aeg-ajalt otse plaanilise arvustamise ja paljastamise alla mõned mõjuval kohal seisvad isikud. Nimelt 1883. aastal M. Weske, 1887. aastal H. Treffneri, 1891. a. K. A. Hermannii. Nende terve elu ja tegevus (ka eraelus) võeti terava lõike-noa alla, mis muidugi teiselt poolt valju ning kurja kaja esile kutsus¹⁾. Hermannii kohta kirjutas Grenzstein tervelt 23 veergu pika omamaigulise „hindamise“. Hermann septses sellele niisama sapilise vastuse, mis terve „Postimehe“ numbri pidi täitma ja seks eralehena ilmuma; selle nõu laitsid aga sõbrad ära ja see kavatsus jäi siis teostamata.

On oma kohast tähelepandav nähtus, et kuna Grenzstein oma muud vastased, kellega tal aja jooksul tegemist tulnud: Weske, Treffneri, Järve, Kõrvi, Tülki²⁾ jne., pärastpoole kõrvale jättis, kuna vastolu Hermanniga, kellega ta ometi ligi kümme aastat ametivennana ja ka isiklikult hästi

1) Olgu mainitud, et Grenzsteini halastamata paljastustel kõige vastikuse juures ka positiivne külge oli: Nende kaudu said avalikuks mõnedki huvitavad intülm-asjad, mis muidu teadmatuks oleksid jäänud; need on oma kohast kiireks eesti tegelaste vahekorra selgitusel.

2) Tülki pahameel Grenzsteini vastu olnud nii suur, et teda uuiltsal nähes ikka sülitanud.

läbi saanud, jäädavaks muutus. Tervelt kümmeaastaid (1891—1901) keerlesid vaidlused ja tüli-
 tsused eesti ajakirjanduses suuremalt jaolt „Postimehe“ ja „Oleviku“
 ümber, kuna muidugi teisedki lehed oma poolt sekka löid.
 Iseäranis kibedaks muutus vaidlus aastal 1893, kus selleks
 nimelt „Eesti Kirjameeste Seltsi“ kinnipanek tõsise põh-
 juse andis. Selles vaidluses kostis vanemate ning vare-
 mate hääle sekka õige tunduvalt ja teravalt ka üks noore-
 matest: J. Tõnissoni oma, kellel ootamata õnnestus
 osava vaidleja Grenzsteini suud, kelle sõna ikka peale
 jäänud, kinni panna. Sest „Postimehes“ ta vastu ilmunud
 artiklite rea peale (1893. aasta sügisel) vastas „Olevik“
 ainult lühikese, pahaselt torkava tähendusega: naaber ole-
 vat ta vastu nõnda halvasti välja astunud, et ta tema nüüd
 „selja taha“ tahtvat jätta ja temaga enam midagi tegemist
 ei mõtlewat teha. See ütlus oli muidugi tühi sõnakõlks,
 sest Grenzsteini taoline mees ei suutnud ju suud pidada.
 Peagi käis ta sulg jällegi mitmete muude, nõnda ka „selja
 taha“ jäetud lehe vastu. Selles oli tal nüüd tagajärge:
 Tõnissoni polnud enam vastamas, ja Hermann ning ta abi-
 vaimud ei saanud Grenzsteini lõikava sõna vastu.

Pikale venivad ja tihti üsna sisutuks saanud vaid-
 lused „Postimehe“ ja „Oleviku“ vahel, mille sekka mui-
 dugi ka teiste lehtede hääl vahel kostis, kusjuures tihti
 isiklik külg ette pöörati, said pikapeale lugejakonnale
 tüütavaks. Igatseti muutust ja selle saamiseks korral-
 dati siis esimesed eesti ajakirjanikkude konverentsid.

(Järgneb).

H. Prants.

Eesti rahvusliku liikumisaja tumedad momendid.

3

**Koidula (Lydia Jannsen-Michelsoni) kiri „Eesti
 Postimehe“ toimetajale Dr. K. A. Hermannile.**

Palun nende ridade
 saamist kinnitada!
 (saksa keeles).

Kronstadt, 25. April 1882.

Auustatud sõber!

Järgmised sõnumed läkitan Teile venna Eugeni nimel,
 kes eile hra Mssjvi enese käest telegrammi sisu sai, mis
 juba täna Teile kätte läkitatud.

Revisjoni aegil kirjutage ikka ja ikka jälle revisionist juhtkirjades ja lehe sisus, ärge väsige tema tähtsust tunnistades, igas lehes ikka uueste! Soendage meie isegi „põlevad küsimused“ ikka uueste jälle ülesse, sest karta on, et saksa lehed sest väga vähe võiksid jutustada nagu kõigest asjust, mis neile nina järel pole ja mida „surnuks vaikivad“. Hra Mssjv. on nii lõpmata palju teinud, tema on revisjoni isa ja sünnitaja; aga revisjoni aegil on palju revisjoni presidendist, hrast Manassein, rääkida, teda igapidi kõigest jõuust auustada ja tema sisse uskuda, tema on tark ja peenike mees, mõlemad hrad on iga päev teine teisega koos ja kui poleks hra Mssjdvi olnud, siis poleks ka hra Manasseini tulnud — esimene saab oma auu omal ajal täie kuhjaga ka kätte tulema, nüüd aga on temast veel vait olla (olgu siis Manasseini ehese vasta) ja senatori igal pool ette otsa paigutada. Teie viimane juhtkõne, armas sõber, oli väga häa ja mis muidu „Tartust“ lugesime. Võtke palju sõnumid läti lehtedest välja, kui Teil tõlkjat pole, siis minge Blumbergi kooliõpetaja Dihriki palvele, see on ustav mees, ta saab Teid tõeste aitama. „Olevikul“ vist läti tõlk on. — Edasi: nõudke kärner Rembachi käest tema sugulase hamba-arsti Stammi adres Riias täada. Hra Stamm olevat tubli mees. Revision tuleb enne Tartut Riiga, rahvalehtedel [on]¹⁾ väga tähtjas asi, et neil revisjoni [ligi]dal¹⁾ ustav kirjasaatja oleks. Kui hra [Stamm]¹⁾ revisjoni liikmete seast ise sõnumeid saaks, see oleks üli tarblik, sest rahvas peab teist nagu tõtt lugema sell aegil, kui saksa lehed seda saavad jagama. Stammi adressi võtke vaevaks ka sedamaid meile läkitada, minu adressi all: „дм. Никитина у собора,“ seda palume väga. Ärge mitte revisjoni rutulist lõpet nõudke, see poleks poliitikaline, sest nii kaua kui revision kestab, ei või mõisnikkude tänised eesõigused mitte uueste kinnitatud saada, olgu küll, et kroonimise püha vahele tuleb, kus endised keisrid seda senini teinud. Sellepärast pole ka revisjonile midagi ruttu vaja taha teha: küll ta tuleb ja küll ta läheb riigivalitsuse tarkust mööda! Mis revisjoni kuulamise all, sellele ei tohi rüütlikogu kinnitamist nõudagi enne kui kuulamine lõpetatud; mis otsus siis tuleb, see on oma asi. Oh palju palju oleks mul jutustada, kui aga teaksin, kust kindlat käskjalga leida. [Siit peale on

1) Sulgudesse asetatud tekst on meie täiendus. Kirjal on auk sees, mis tekstist need kohad oma alla võtab.

kiri saksa keeles kirjutatud. A. K.] Eugen töötas Mssjdvile memorandumi välja saksa propaganda üle materjaliks Manasseini jaoks, kellele see kätte saadetakse või juba saadeti. Töö on suurepäraline, ma pean tunnistama, et paljud seda vaevalt temast uskusid: tõsiasiade, mõtete ja kujutuse plastiline selgus. Prof. Köhleri ring, milles ka komisjoni liikmed on ja kellele ta selle ette luges, oli selle üle vaimustatud. Lühikese ülevaate asjade seisukor-
rast meie juures töötas ta läinud nädalal ministri enese jaoks välja, ettekandmiseks — keisri juures, kellele krahv Peeter Schuvalov revisjoni puhul — rahva mässu oli ette kuulutanud! ¹⁾ Minister tahtis materjali vastutõenduseks, Tallinna sõber Jakobson ²⁾ nõutas seda teiste pealekäimisel Eugenilt. Meil on lootus! lootus! Mssjd. on selle Valitsuse Teataja artikli pea-ülesvõtja, mille järele agraar-kuriteost (Nolckeni juhtumine) juttugi ei või olla. Rahvas peab vabaks saama, mitte mingit rumalust, aga kõike mõistlikku ilma tagasi hoidmata! Ikka uued tõendused, aga tõen-
dused, niipalju kui iganes võimalik! Kindlad ausad mehed esindajateks valida, ei ühtegi, ainult mitte ühtegi lõhet nende endi vahel! Toogu üksikud ohvrid³⁾. Kindel usk ja kus seda muidu mitte³⁾ et asi läbi lööks! Ah, et me³⁾ juba kypse aja ees seisaksime!

Eugen on niisama kui kindlasti Kroonlinnas mereväe arstina ametis, paberid on juba Peterburis allakirjutamiseks.

Ma kirjutan seda muidugi usalduse viisil, kallid sõber; hra Grenzsteinile aga andke selle kirja sisu kohe teada, et ta tuules oleks, ka Tartu E. S-le ⁴⁾ peaks tarvilikka näpunäiteid andma. Sellesugust saate ka edaspidi Eugenilt või minult teada.

Südamlikult tervitades

Chiffre: L. K. K.

Lydia Michelson.

1) Mässuga heidutamise abil oli huvitatud ringkondadel ometigi korda läinud revisjoni 6 kuuks seisma panna. V. eespool lhk. 332. A. K.

2) V. A. A. II lhk. 24 ja 25.

3) Puudub tekst; paberis auk.

4) Tartu Eesti Seitung.

**Eestimaa kindralsuperintendendi Wold.
Schulzi kiri „Eesti Postimehe“ toimetajale
Dr. K. A. Hermannile.**

(Tõlge saksa keelest.)

„Eesti Postimehe“ toimetajale härra Dr. Hermannile.

Austatud härra!

Palju aastaid „Eesti Postimehe“ lugeja olles tunnen ma ennast Teie lehe vaimu ja sihi läbi, mis temas iseäranis viimastel kuudel valitseb, sunnitud olevat Teile avaliku sõna ütleva. Minust ei või keegi ütelda, et ma eesti rahva vaenlane olen, ennem võib minu 40-aastane ametitegevus vastupidisest tõendust anda. Ma olen oma elu paremad aastad ja jõu eesti rahvale pühendanud, olen tema kõlblikuks ja vaimlikuks edenemiseks teinud, mis minu kohus, nii hästi kui ma seda mõistsin, ja tean ka, et eestlased minu mõlemas koguduses, Saardes ja Pärnus, mind armastasid ja hea meelega kuulasid, ja kelle kasuks läheb minu peatöö ja hool mu praeguses ametis? Ka see läheb kõige suuremas osas maa eesti koguduste kasuks. Ma arvan siis omal ka õiguse olevat sõna eesti ajakirjanduse kohta ütelda, mis meie vaesele rahvale ikka hädaohtlikumaks ähvardab minna. Teie saate selle avalduse läbi vististi silmapilk veidi erutatuks, aga ma usun Teist, et Teie kui õige mees ka vanemal mehel, kes kauemini eesti rahvast teeninud ja selle jaoks rohkem kui Teie töötanud, lasete sõna ütelda ja tõtt ära võite kannatada.

Mina väidan siis, et eesti ajakirjandus teatud sihis, kuhu Teie kuulute, meie vaesele rahvale hädaohtlik on ja ikka rohkem selleks ähvardab saada. Ja sel lihtsal põhjusel, et Teie ei püüa rahvast ei kõlbliselt ega majandusliselt, ka mitte vaimliselt harida ja edendada, vaid teda ainult üles erutate juht- ja sõnumikirjade läbi, mis on tüli- ja kihutusartiklid, või eestlaste rahvuslikku tunnet nõnda kõdistavad, et rahva hulgas kõiksugu õigluseta ja haiglased ihad elule kutsutakse. Tagajärjed on igaühele näha. Et praegune ärev meeolu rahva hulgas ja arvurikkad kuritegelised viha-avaldused meie maa sakste vastu kui ka vastuhakkamine maksvale korrale sihiliku eesti ajakirjanduse tegu on, seda peate Teie endile ise tunnistama, kui veidi järele mõtlete. Aga Teie olete oma rahvuslistest püüetest, nagu mulle näib, nõnda uimastatud, et Teil (lubatagu ütelda), õige kainus ja arusaamine puudub, mis Teil kui rahvalehe toimetajal, kelle kutse ja ülesanne on rahvast

õpetada, hoiatada ja juhtida, peaks olema; selle juures ei kannata Teie mingit arvustust, ülepea teist arvamist, mis Teie omaga kokku ei käi. Selles näete Teie ainult vaenlikkust rahva ja rahvusliku õnne poole sihitud püüete vastu.

Usute Teie siis tõesti, et meie, kui me Teie sihile järele ei tule, sellepärast ülepea rahva arenemisele ja tema ainelise õnne edendamisele vastu oleme? Mina tunnen balti sakste meeoleolu ja võin Teile kinnitada, et nende arv õige väike on, kes rahvale ei taha õigust anda kõrgema kultuuriastme poole püüda, kui praegune on, ja seda mitte põhimõtte, vaid pahameele pärast nõndanimetatud rahvameeste upsakuse üle. Aga sama vähe kui ma nendega võin ühes minna, niisama vähe tahaksin ma Teiega ja Teie mõtteosalistega nõus olla, kes maarahva praeguse põllumajanduslise seisukorra väga haleda ütlevad olevat ja mitte ainult selle parandamist teiste kulul ei nõua, vaid rahvale ka poliitilise seisukoha tahavad kätte võidelda, mis samasugune on, kui üheõiguslus kõrgemate, maad juhtivate seisustega. Sest esiteks ei ole maarahva põllumajandusline seisukord mitte sugugi halb, überpöörduvalt võiks arvudes väga kergesti näidata, et meie eesti maarahval kaunikesed kapitalid on, mida koguda halva põllumajanduslise seisukorra juures võimatu oleks olnud, ja siis unustate Teie hoopis, kui Teie kõrgete rentide vastu sõna võtate, et nende põhjuseks on peajasjalikult raha väärtusetus ja mõisate kõrged hinnad. Teie lähete aga ikka tõeliku olukorra juurest õhku ja laulate vana laulu rahva rõhumisest, mida olemas ei ole, sest ülekohut, mis üksikutele sünnib, ei taha Teie ometigi rahva rõhumiseks nimetada, ning toetate oma nõuandega ja palvekirjade valmistamisega riigi kõrgematele autoriteetidele neid hulka, kes oma seisukorraga rahul ei ole. Teie sünnitate ise rahva hulgas rahulolematust ja äratate rahva keskel kõiksugu ihasid, ja see on siis jälle Teil sõjariistaks, mida Teie maksvate olude vastu tarvitate. Suuremate poliitiliste õigusteni jõudes, mida Teie eesti rahvale nõuate, tahaksin Teilt küsida: kas Teie tõesti päris tõsiselt usute, et eestlastel maa juhtimisest osavõtmiseks haridust ja tarvilikku arusaamist juba on? Ma tean väga hästi, et meie rahvas kui tubli põlluharija rahvas austamise vääriiline on ja niisugusena meie provintsile väga tähtis on, aga poliitilist tähtsust ei ole tal, kuna tal seda haridusejärge veel ei ole, mis selleks tarvilik. Ilma õige arusaamiseta ja terve otsustusevõimeta saaks ta kihutuse mängupalliks, mis hoopis teisi sihte jälgib kui tõsine rahva hea käekäik. Ma olen

rahva põllumajanduslist ja vaimlist arenemist viimastel 20 aastal suure huviga jälginud ja olen rõõmustanud nähes, kuidas ta esimeste 15 aasta kestusel loomulikult arenes ning majandusliselt kui ka vaimliselt ennast silmanähtavalt tõstis. Kuni selle ajani hoidis ta ennast seaduse piirides, ja oli vaga, jumalakartliku rahva ilmega, kelle hulgas kuritegusid ainult eranditena ette tuli. Miks ei lasta nüüd rahvast rahulikult edasi areneda? Mina usun kindlasti, et ta loomulikult arenedes peaks lähema 20 aastaga märksa kõrgema kultuuri astmele jõudma ja omale õiguse suuremate poliitiliste õiguste jaoks omandama, sest ta saaks oma töö ja hariduse läbi samm-sammult täielikuks maaomanikuks ning kirik ja kool kannaks teda usuliselt ja kombeliselt edasi ning viiks kõrgemale hariduseastmele, ja seda ilma vihata sakste vastu, palju enam ühiste huvide ja evangeeliumiusu läbi nendega üheks Balti rahvaks ühendatult. See on jumala meelepärane meie rahva ja maa arenemine, mis aga kahjuks rikutud ja mille asemele nüüd kahjulik segadus ja ärevus on astunud, mis ennast suurtes põhjendamata nõudmistes, ähvardustes, tulesütitamistes ja kallaletungimistes avaldab.

Kas Teie võite meie rahva praegust olukorda tõesti kiita? Kas Teie võite ütelda, et ta ennast niisuguses ärevuses tõesti rahvana üles näitab, kes poliitilisi õigusi, mida Teie temale püüate soetada, võib nõuda? Kas võivad tema juhid tõesti sellega suurustada, et nad rahvast õieti on juhtinud ja edasi viinud? Kas need ei ole endid näidanud täiesti kui poliitiliselt küpsusetaks, kui rahva terve järkjärgulise arenemise asemele räpakas edasitormamine ilma tarviliku hariduslise aluseta kihutuse teel valitakse ja selle poole püütakse? See ei anna elu, millel juured, mis kasvavad, vaid pingutatud, tehtud, mis ei või püsida. Ajalugu õpetab seda piisavalt, aga Teie terve siht kannatab ajalooluseta, subjektiivsuse all. Sellepärast ei kannata Teie mingit arvustust ja heidate nimelt kodumaa Luteri usu vaimulikule seisusele ette, et see rahvusliste püüete vastu eitava, isegi vaenuliku seisukoha on võtnud. See on õigluseta etteheide. Sest selle peale vaatamata, et rahvas oma hariduse ja keele eest kirikule ja selle teenijatele tänu võlgneb, ei või meile ometigi sellepärast etteheidet teha, et meie ei taha osa võtta kihutusetööst, mis ei ole isamaalik ega jumalasõnaga kokkukõlas. See on eraldi eesti ajakirjandus, mis meie rahva vildakule teele on viinud. Kadunud Jakobson, nüüd kõigi, isegi oma vihasemate

vaenlaste poolt pühaks peetud rahvamees, on ennast hirmsa süüga koormanud, kuna ta ärevuse tulelondi rahva sekka heitis. Ja Teie „Olevikuga“ ja „Tartu Seitungiga“ olete tema järeltulijateks saanud ja õhutate tuld, mis tema põlema süütas, kuna Teie ikka uut põlemisainet erutatud rahvahulga sekka loobite. Ja, Teie mängite tulega ja panete varsti terve maa heledatesse leekidesse. Kas suudate siis seda kustutada? Kas jõuate siis veel pahu vaimusid, mis Teie ellu kutsunud, taltsutada? Minu härrad! kas Teie võite jumala ees oma tegude pärast vastutada? Kui Teie jumalat kardate, kes ennast ei lase pilgata, siis laske End paluda: võtke oma lehtedes teine toon tarvitusele. Rahustage rahvast, ärge rääkige temale tüdimuseni sulasepõlve ajast, vaid näidake temale ennem seda, kuidas ta Jumala abiga samm-sammult on edenenud, pärisorjusest vabaduseni, teoorjusest rendioludeni ja sellest järk-järgulise maaomanduseni, kuidas ta oma töö läbi Jumala abiga tubliks põllumeheks on tõusnud ja jõukaks saanud, ja kõige pealt ärge unustage temale mitte ütelda, et tal protestandiusu rahvana osa on reformatsiooni õnnistustest ja ta oma hariduse, milles ta mõnest teisest rahvast ees on, sellele võlgneb. Ja olge oma nõudmistega viisakam, olude arvustamises asjalikum, ärge tormake selles, mis aegamööda peab edenema, olge targad rahva juhid, ärge tõstke rahvuslikku ristiust kõrgemaks, ärge meelitage rahvast, andke endid tõe valitsuse alla. Siis on Teie rahvuslikud püüded terve iseloomuga ja Teie võidate endile sõpru nende hulgas, kes Teile praegu ei või järgneda. Siis kaob see õnnetu vaen, mis Teie olete ellu kutsunud, ja meie Balti kodumaa läheb Jumala armulise kaitse all ja meie keisri armu läbi õnnelikule tulevikule vastu. Tehke Teie selleks, mis Teil teha. Teie võimuses on palju. Jumal avitagu Teid selles!

Jään

Teie aususe

Tallinnas,
22. mail 1882.

kindralsuperintendent Wold. Schultz.

* * *

Väikeseks lisandiks eesti ajakirjanduse ajaloole ja eelmisele Eestimaa kindralsuperintendendi Ernst Wilh. Wold. Schulzi, Tartu ülikooli Dr. theol. honoris causa, kirjale paneme siia lühidalt üles Aleksander Treumann-Heraklidese jutustuse meile 16. augustist 1910, mis ta Rakveres oma tutvatelt Lydia ja Woldemar v. Hahn'ilt (Simuna kihelk. Laekvere m.) „Sakala“ ilmumise ja kinnipanemise puhul

kuulnud. Andmed on võimukandjate ringkonnast pärit ja seega ustavad (võrdle ka E. Ül. Seltsi Album VI leht, Eesti ajakirjanduse ajaloost, eriti lhk. 44).

„Sakala“ kinnipanemise otsus tehtud Tallinna sinodi ajal. Lõunalaual olnud kord koos Rakvere kirikuõp. Paucker, Kuusalu õp. Kentmann ja veel kaks vaimulikku meest, Kentmann lubanud Jakobsoni nihilistiks tunnistada ja vene nihilistidega ühendusesse seada. — Kindralsuperintendent W. Schulz pidanud kaebuse majesteedi ette viima. W. S. toetajad olnud kirikuõp. Haller, Kentmann ja Simuna köster Wilhelm Normann (Normann olnud ka „Tallinna Sõbra“ tegelik toimetaja topsisõbra W. F. Eichhorni asemel). — Peale „Sakala“ sulgemist jürikuu lõpul 1879 ütelnud Wold. v. Hahn Treumannile, et asi, millest tema kõnelnud, nüüd tõeks on saanud. W. Schulz ei olevat keisri ette saanud, vaid pannud asja kindral Kotzebue'le ette. Kaebuskirjale kirjutanud ka 7 saksa ajal. toimetajat alla, tõendades, et „Sakala“ politika on meie maale kahjulik. Allkirjade saamiseks sõitnud Schulz toimetajate pool ringi. Pikemalt kirjutab sellest A. T.-H. oma mälestustes.

Rud. Kallas'e kirjad prof. Kwacsala'le.

(Tõlge saksa keelest.)

Kõrgesti austatud härra professor!

Tarvitan juhust, et Teid südamlikult tänada kõige soovitus eest.

Aga meie viimases kõnelemises 25. V. Valgas jäi ometigi palju veel kindlusetaks ja tumedaks, sest aeg oli lühike. Ma ei sooviks aga millegi eest ilmas, et Teil minust mulje oleks ja mind pealegi selle mulje all soovitaksite, nagu tahaksin ma ametisse tungida teatud poliitilise seisukoha ülesnäitamiseks, mida ma hiljemini tõepoolest omaks pidada ei või ega taha.

Et mitte kedagi petta, tunnen ma ennast poliitilisele ülestunnistusele Teie vastu kohustatud olevat. Ma sooviksin nimelt Teie neljast märkusest kinni võtta. Teie kirjutasite mulle, lätlased kartvat minu järeleandlikkust sakstele, Teie ise aga soovisite, et ma Teie mõttes poliitiliselt töötaksin, et otsustavad oleksid selles asjas Teie silmis vähem minu teaduslikud, palju enam aga minu kirikupoliitilised võimised, edasi, et vaja oleks üksikuiust asjust, näit. teol. õhtust, mitte osa võtta jne.

Kõige selle peale sooviksin ma nüüd järgmist selgituseks ütelda.

1. Ma olen rahvuse poolest eestlane; 30 aastat olen ma kui niisugune avalikult töötanud, nimelt asuvad minu tööd kiriklikul alal.

Minu siht ei ole aga „Oleviku“ siht ja mitte need ei ole minu kirikupolitiilised ideaalid, niisama vähe rahvuslised, mida Grenzstein oma tuntud broshüüris kuulutab.

Neid pean mina läbiviidamatuiks, ebaajaloolisteks ja ebakristlikkudeks. Sest tema pea-idee on täielik sakste väljasurumine eesti kirikust osasaamisest, kindralkonsistooriumi kaotamine ja teoloogilise hariduse lahutamine ülikoolist. Kõiki kolme pean ma täiesti lõhkuvaks ja kahjulikuks. Nimelt ei saa ma aru, kuidas kirik, kes ometigi rahusobitaja peab olema, nüüd selle peale peab tulema, sellesama usu seltskondlikke kihte, kes siin ometigi riiklikult kõigil aladel koos peavad elama, just kiriklikult täiesti lahutada.

Minu rahvuslik siht seisab järgmises:

a) Mina tunnistan, kõike kõrvale jättes, seda iseeneest mõistetavat, et ainult üks valitsus ja poliitiline juhtimine, millele meie kõik peame alistuma, meie maal maksab, Jumalast antud Vene riigivalitsus, millele eraldi meie, eestlased, inimeseväärilise olemise ja kultuurivõimaluse eest tänu võlgname, ja separatistlikkude poliitiliste kalduvustega saksa ülevõimu alalhoidmiseks siin või koguni läänemaa poole hoiduva politikaga, kui niisugune peaks leiduma, ei taha ma midagi tegemist teha. Kõik eestlased on surmani truud Vene keisrile.

b) Niipalju kui minu võimised ning minu kutse lubavad ja mulle kohuseks teevad, võitlen ma vägistamise vastu, mida sakslased minu rahvuse vastu avaldavad; aga mul ei ole mingit huvi põhimõtteliseks võitluse seisukohaks sakste vastu või nende väljasurumiseks kirikust ja ametist hingekarjase teenistuses minu rahva juures ainult sellepärast, et nad sakslased on. Ma rõõmustan, kui eestlastel korda läheb oma rahvast positiivse tööga teenida, ja pean seda loomulikuks, aga tublit jumalakartlikku saksa eesti kirikuteenistuses pean ma kõlbmata eestlasest ette. Poliitiliselt püüan ma selle poole, et eestlased ja sakslased üheõiguslised, kristlikult kokkuleplikud oleksid; kiriklikult olen ma aga selles arvamises, et sakslased ja eestlased ometigi üheusulised on ja et ka riigi huvides ainult hea ja soovitatav on, kui nad selles usuühenduses üheskoos Jumalat teenivad. Aga kui sakslased kirikut oma rahvusliste huvide pärast vägistavad, siis peab sellele kõigest jõust vastu astuma niisuguse võimaluse kitsendamisega,

aga mitte „Oleviku“ meetodi järele, mida ma ainult siis võin omaks tunnistada, kui ma ristiusu ära salgan.

c) Edasi avaldan ma oma eesti rahvust täieliku allahoidmisega riigiülemusele, ometigi eesti keele, kirjanduse ja rahvuse võimaliku alalhoidmisega, millede alalhoidmist „Olevik“ sama vähe tunnustab, kui Luteri usu kiriku alaljäämist. — See on ka riigile kasuks, sest surnukehadest pole kellelgi tulu, kõige vähem suurevõimulisel Vene riigil.

2. Lühidalt, mina olen esimeses joones ristiinimene, ja minu elutöö on usu elu edendada. Ja mina ei või ega taha kohta vastu võtta, mis minu üle mitte sellelt vaatekohalt ei otsusta, vaid minu kirikupolitiliste teenete järele. Mul ei ole, härra professor, politiliseks tegevuseks ei omadusi ega kutset ja ma ei saaks selles midagi ära teha, küll aga tahaksin ma usu ja evangeeliumi positiivne kuulutaja olla. Keegi ei ole kohustatud rohkem tegema, kui ta võib, ja seda seisukohta ei või ma muuta, sest ta ei ole mitte mehaaniliselt võetud, vaid südametunnistuse ja arenemise läbi usuliselt põhjendatud.

Mina loeksin oma ülesande prakt. teoloogia professorina hästi täidetud olevat, kui ma võiksin kaasa aidata vaimustatud, armastajaid ja usklikke, valitsust kõrgeks pidajaid ja rahvast armastajaid evangeeliumi teenijaid meie maa jaoks kasvatada, sest minu silmis näib see amet usu elu pedagoogi amet olevat Jeesuse Kristuse kirikus.

3. Mis nüüd üksikuisse juhtumisesse puutub, siis ei või ma ennast ega teisi enneaegu kõita, sest igal üksikul juhtumisel otsustaksin ma just nende põhimõtete järele ja talitaksin siis parema teadmise järele. Kui ma näit. Tartus veel saksa pastor pean olema, kuidas peaks mul siis võimalik olema selle saksa seltskonna vastu algusest peale külmust üles näidata ainult sellepärast, et nad saksad on? Ma pean ometigi nende ringkondadega läbi käima, kes minu kogudusesse kuuluvad, ja kuni nad ise avalikult seletavad, et nad usu elu teenistuseks, nagu näit. teol. õhtul, nõupidamiseks kokku astuvad, pean ma ometigi ka seal isiklikult katsuma oma jõudu maksma panna, kuna ma muidu just peapunktides oma mõju kõrvaldan. Ma olen sel viisil juba läbi elanud, et saksa politilised võimupüüded tagasi tõrjuti ja üldised usulised huvid ellu tõusid. Teie ei pea mitte kartma, härra professor, et läbikäimine saksa kristlastega, olgu see ka teol. õhtul, eestlased kohe tuimaks ja taganejateks teeb.

Ma tahaksin nii siis lühidalt ütelda: kõige truuduse juures oma rahvuse ja riigi vastu ei tunne ma endas ei

annet ega kutset kirikupoliitiliseks võitlejaks, põhimõttelise opositsiooni seisukohaga sakste kui niisuguste vastu, hakata, vaid ma paneksin kõik oma töö ja vaimustuse evangeeliumijutlustajate kasvatamisesse, ühesuguse armastusega kõigi meie kiriku kristlaste vastu ja värskete rahvajõudude maksmapanemisega, aga ka saksa rahvuslise upsakuse energilise tagasitõrjumisega, kus seesugust mulle vastu astub.

Kui nüüd, k. a. härra, ja see on minu püüdmise sisu, Teie ja ametisse panijate härrade otsuse järele teiesugune mees terava poliitilise pealetungimise jõuga, kes oma peatööd poliitilises ja kirikuvalitsemise liikumises, mitte aga kirikut positiivselt ehitavas erutatud rahvakihtide lepitamise tegevuses otsib ja leiab, selleks ametiks näib tarvis minevat, siis palun ma sellega tungivalt mind kõrvale jätta ja mind mitte enam selleks ametiks soovitada ega ette panna, sest mina ei ole selleks kohane, ja ma palun Teid ka sellest minu enese üle otsustamisest hr. rektorile teatada, et ta minu kutsumist ja valimist takistaks, kui ma temale kohane ei näi olevat, sest et ma seda ei suudaks teha, mis temale vahest tähtis on.

Kirikuoõpetajat umbes „Oleviku“ sihiga ei leidu aga tervel maal mitte. Meie kõik soovime hoolsat tööd rahva ja kiriku kui suure usulise eluvõimu jaoks maal, meie soovime niisugust poliitilist korda, et saksa võimupüüdeid takistataks, meie ei soovi aga mitte saksa jõudude õiglusta halvamist kiriklikus elus, ja nii arvame meie kõige paremini maad ja riiki teenivat.

Ma kirjutaksin seda kõik hea meelega ise hr. rektorile, aga ta ei ole minult ju mingit kindlat poliitilist programmi nõudnud ja ma olen talle juba siis kirjutanud, et minu patriotism just usuelu edendamises seisaks. Ma palun aga Teid, hr. rektorit lahkesti täielikumalt orienteerida, kui see tarvilik on. Tahab hr. rektor mind siiski kutsuda, siis näen ma, et ta minu seisukoha heaks ja seda kristlikule pastorile loomulikuks peab; ei taha ta aga seda mitte, siis ei sooviks ma seda kutset ka mitte mõnesuguse õiglustuse või silmakirjaliku oleku läbi lasta sündida.

Kuna aga võimsad ringkonnad Hirschelmanni jäämise pärast tegevad on ja tema nimelt pastoriks peab jääma, siis on ülepea kindlusteta, kas mulle kutse tuleb; igatahes aga ei tule minu praegune orienteerimine Teile mitte hilja. Ma olen teda täie avalikkusega ja sõprusega Teile kirjutanud, et see valus juhus ära jääks, kus, nagu Teile juba Valgas mõte tuli, minu ja Teie teed siin ja seal lahku lähevad. Ma ei paneks seda mingil kombel pahaks, kui

Teie peale seda seletust seisukoha minu vastu võtaksite, sest just sellepärast kirjutan ma, et selgus saaks, ilma viha ja ägeduseta.

Teie kui kristliku mehe vastu on mul täielik usaldus, et Teie minu seisukoha peale minu usuvendade vastu sakste hulgas kui usuliselt põhjendatu peale vaatate, kaugel igasugusest inimlikkude tagajärgede arvesse võtmisest. Aga, nagu öeldud, ma pidasin siiski tarvilikuks seda ütelda.

Minu arvates on politikale selle suure tõsiasja läbi täiesti piisav osa antud, et ülepea eestlane või lätlane kutsutakse, millest on näha, et kõrge valitsus neid mitte põhimõtteliselt kõrvale ei jäta, mida saksad igatahes senini on teinud. Aga kirikut ja politikat teenitaks halvasti, kui tegeliku usuteaduse professor esimeses joones ennast poliitiliseks juhiks teeks; see näib mulle teiste asi olevat, mina ei ole selleks igatahes mitte sünnis. Mina mõtlen, kõik vene politikud leiavad selle hea olevat, kui ta energiline ja viljakas usuliste jõudude kasvataja meie maa jaoks oleks, ja selleks oleks mul positiivselt lusti ja kalduvust.

Mul jääb veel üle vabandust liiga pika kirja pärast paluda ja Teile rohkesti jõudu ja jumala õnnistust Teie uurimisteks soovida sõbraliku tervitusega suurte ja väikeste poolt Rõugest.

Rõuges, 1900. 28. V.

Teie R. Kallas.

NB. Kui Teie heaks ja tarvilikuks peate selle kirja hr. rektorile ette panna, siis ei ole mul midagi selle vastu; ometigi kuidas Teie ise arvate.

P. S. Mulle sai alles nüüd peale kõnelemist Teiega selgeks, et poliitilised võimised ametissepanijate otsustamise järele pea-asjaks loetakse; sellep. ei tohi Teid imestada ja pahandada, et ma ka alles nüüd selleks seisukohta võtan. On tingimata tarvilik hr. rektorile ütelda, et minul seda võimist ei ole ja sellep. mõeldud seisukohaks kõlbmata olen ning tagasi pean astuma. Et aga Teie kõike seda minuga harutasite, siis pean ma ka Teid paluma hr. rektorile selgust muretseda, ja ma ei kahtle, et ta siis mõne teise ette paneb. Mina olen temale ainult oma tahtmist avaldanud teol. õppetooli vastu võtta, ja ta ei ole minuga üksikute polit. soovide üle mitte kõnelnud.

Siia juurde tahaksin ma aga veel alandliku soovi lisada, et Teie võtaksite temale hr. pastor Reimani ette panna; see on noorem, õpetatum ja poliitiliselt palju andelisem ja poliitilise teravusega, mida mina ei saa omandada. Loodetavasti ei ole ma Teil midagi segamini aja-

nud, sest septembrini on veel palju aega ja hr. rektor on ju minu kirja peale vaatamata täiesti vaba talitama, nagu see temale tarvilik näib olevat.

Seesama.

Minu kõrgesti austatud armas hr. professor!

Teie kaardist, mille eest ma nii väga tänan, näen ma jälle, kui vähe Teid Tartus (Sbg) tuntakse, ja see teeb mu südame kurvaks. Muidugi toob Teie värske ja vaba jumalaõhk Poesenis karastust ja rõõmu kõigi Teile osaks saanud häbematu eest. Minu palve aga, mind ära ütelda, ja minu tagasiastumine ei tohi Teile haiget teha; seda palun ma Teilt, sest see sünnib ainult armastusest ja enesetundmisest; minul on teatud kindel arvamine, et sel puhul teistele, nagu Reiman, Sanders, Kundsinn, Irbe, pean ruumi andma. Mul on ainult kahju, et ma mitte kohe õieti ei otsustanud. Mina jään kirikuteenistusse edasi ja nii kui minu anded kord juba on, toon ma siin oma rahvale ja sõpradele rohkem kasu. Nii siis, hr. professor, ärge võtke mitte pahaks vaeva, seda hr. rektorile teatada ja talle nõu anda. Ma rõõmustaksin väga, kui Teie mulle kaardil lahkkesti teataksite, et Teie minu segamise pärast sellesse asjasse mitte väga pahane ei ole.

Palju terviseid Rõugest.

2. VI. 1900.

Teie Rud. Kallas.

A. Kruusberg.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused — Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis. B. Humaniora I. Tartu 1921. Sisukord: Max Vasmer: Studien zur albanesischen Wortforschung I; Alexander von Bulmerincq: Einleitung in das Buch des Propheten Maleachi; Max Vasmer: Osteuropäische Ortsnamen; Valter Anderson: Der Schwank von Kaiser und Abt bei den Minsker Juden; J. Bergman: Quaestiunculæ Horatianæ.

Fr. Puusepp: Käsiraamat Eesti keele õigekirjutuse õppimiseks. I jagu. Võrus, 1921. S. Songi trükk. 32 lhk. + pööramise tabel.

Jaan Rumma: maateaduse ja loodusloo õpetaja Tartu õpetajateseminaris: Maateaduse õppeviis. 13 joonisega. Tartus kirjastusühisus „Loodus“ 1920. 176 lhk.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus.

Eesti Kirjanduse Seltsi asjaajamise büroo

asub Tartus, Gildi tän. nr. 8,
teisel korral, Eesti Rahva Muuseumi juures.

Avatud äripäeviti kella 9—3.

Seltsi büroost on saada kõiki Seltsi kirjastusel
ilmunud raamatuid, mida veel müügil olemas.
(Müügil olevate raamatute ja kuukirja varemate
aastakäikude nimekiri on avaldatud viimasel
kaane küljel.)

Seltsiliikmed, koolid ja raamatukogud saavad
hinnaalandust. Tellimiste korral, mis ulatuvad
üle 100 marga, võtab kirjastusladu postikulud
oma kanda. E. K. S. raamatuid võib saada ka
kõigist paremaist raamatukauplusist.

Seltsi kuukirja „Eesti Kirjanduse“ 1922. aasta
tellimishind on 200 marka.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 1000 mk.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste aadress: Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Eesti Kirjanduse Selts.

Koguge Seltsi kuukirjale tellijaid!

Koguge Seltsi kuukirjale tellijaid!

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuist on järgmised saadaval:

- Joh. Aavik: **Puudused uueas Eesti luules.** Hind 75 m.
Fr. R. Kreutzwald: **Reinuvader Rebane.** Hind 85 m.
Suve Jaan: **Luige Laos.** Hind 40 mk.
Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 m.
J. Jõgever: **Eesti keele häälikute ajalugu.** Hind 35 mrk.
Joh. Kunder: **Eesti vanemad laulikud.** Hind 20 mrk.
Balthasar Russov: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mrk., II anne: hind 110 m.
Rud. Wallner: **Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik.** Hind 35 mrk.
Matemaatika sõnastik. Kolmas täiendatud ja laiendatud trükk. Hind 50 mrk.
Palamuse kihelkond. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. Hind 25 mrk.
Kristian Jaak Peterson. Laulud, päevaraamat ja kirjad. Hind 150 mk.
K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud. Hind 50 mk.
J. V. Jannsen. **Kolm juttu: Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri.** Hind 50 marka.
Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** H. 40 m.
Eino Leinõ: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. Hind 60 marka.
Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III trükk. Hind 40 marka.
G. Flaubert: **Kolm lugu.** Tõlkinud A. Saareste. Hind 75 marka.
Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III trükk (Ilmumisel).
„Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918/19), XIV (1920) ja XV (1921). Hind à 200 marka aastakäik.
„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikud numbrid à 10—20 marka.
Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemaid aastakäike (I—IV, VI—IX), müügihind à 50 mrk.

P e a l a d u: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Tartus, Gildi tän. 8.

„Postimehe“ trükk, Tartus.